

136576

10-11

ПЧЧЧЧЧ

МОЛОДНЯК

1931
ЖОВТЕНЬ
ЛИСТОПАД

МОЛОДНЯК

50к.

V.N. Karazin Kharkiv National University

01119005

5

З М І С Т

	Стор.
С. Косієр—Комсомол стає за вирішальну силу на виробництві . . .	3
О. Ксєрєв—Оволодіти висотами культури і літератури	6
Дмигро Чепурний—Сибір	10
Лизавєта Ткаченко—„Андрій Мартінцев“	11
Семиволос—Майдан „А“ (уривок)	47
Дм. Надійн—Військова молодість	51
Ст. Крижанівський—Слобожанщина	53
Ол. Обідний—„Кімовка“	58
Вал. Бичко—Іван Ільїч Плєшаков	94
М. Олійник—Ми після всіх фронтів	97
Н. Токунаґа—Штурм	99
Моцуґама—Пролетарська література в Японії	122

ВЛОС-NOTES „МОЛОДНЯКА“:

Ів. Юрчанко—Аполоґет малахіяництва	130
Зр—Нацдемівський прорив в мистецтвознавстві	135

Серед книжок та журналів—Навіть не червона халтура.—Яр.
 Яків Качура „Ольга“. — Г. П. Теодор Орисіо.
 „Перемога“—В. Рябенко. Ех, Докиє Гуменна, д'куди
 котишся—Ю. Громадський. Молодняківська периферія
 Вол. Геряїв . . . . . 138—150

Створімо „Худешню історію фабрик і заводів“ 151

ДО ВІДОМА ВСІХ ПЕРЕДПЛАТНИКІВ „СЕЛЯНСЬКОГО ЖУРНАЛУ“

З 1-го жовтня цього року здавання „Селянського Журналу“ ПРИПИНЕНО. Всім передплатникам до закінчення терміну передплати „Селянського журналу“ надсилатиметься літературно - художній журнал „ТРАКТОР“.

Передплатники „Селянського журналу“, які вже одержують „Трактор“ або не побажають журналу „Трактор“, можуть замінити „Селянський журнал“ газетами „Радянське Село“, „Оборона“, „Молодий Більшовик“, або журналами: „Колективіст України“, „Колгоспниця України“, „Колективне бурякосіяння“

ПРО ЦЕ ТРЕБА ПОДАТИ ЗАЯВУ ДО ПОШТИ,

через яку передплатник одержував **„СЕЛЯНСЬКИЙ ЖУРНАЛ“**

В заяві треба зазначити свою адресу та на яке саме видання треба змінити **„СЕЛЯНСЬКИЙ ЖУРНАЛ“**

Видавництво „РАДЯНСЬКЕ СЕЛО“

У. С. Р. Р.

БІБЛІОТЕКА

№

М О Л О Д Н Я К

ЛІТЕРАТУРНО-МИСТЕЦЬКИЙ
ТА ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНИЙ
ІЛЮСТРОВАННИЙ ЖУРНАЛ-МІСЯЧНИК
О Р Г А Н Ц К Л К С М У

ЗА РЕДАКЦІЄЮ

О. ВОРОБІНА, О. КАРПЕКА, О. КОРНІЙ-
ЧУКА, ДАВ. КОПИЦІ, К. ТУРГАНА,
М. ЦИМБАЛА

Жовтень
Листопад

1931

Харків

10-11

58-59

ЦЕНТРАЛЬНА НАУКОВА
БІБЛІОТЕКА ХДУ.

Ім. №

55 68

Бібліографічний список цього
видання вміщено в «Літо-
пису Українського Друку»,
«Картковому репертуарі» та
інших покажчиках Україн-
ської Книжкової Палати.

**Д
О
ХІВ
Ж
О
В
Т
Н
Я**

**РАПОРТУВАЛИ ПАРТІЇ
НОВІ ГІГАНТИ
СОЦІАЛІСТИЧНОЇ
ПРОМИСЛОВОСТИ**

С. Косіор

КОМСОМОЛ І МОЛОДЬ СТАЮТЬ ЗА ВИРІШАЛЬНУ

СИЛУ НА ВИРОБНИЦТВІ

Комсомол України за останні місяці зріс більше, ніж на півмільйона й нараховує тепер у своїх лавах 1.100 тис. молодих робітників і колгоспників. В зв'язку з цим треба поставити перед партійними і комсомольськими організаціями деякі питання, що випливають з величезного зростання комсомолу на виробництві.

Шахти Донбасу часто-густо мають у складі робітників 60-70% молоді й 30—40%, а на ряді шахт і половину складу всіх робітників становлять комсомольці. Приблизно така ж картина і в інших галузях промисловості: металургії, машинобудівництві тощо. Молодь і комсомол є на виробництві застрільники збільшення продуктивності праці, запровадження нових методів роботи, розвитку соціалістичного змагання та ударництва. Комсомольці й молодь подають приклади героїзму в боротьбі за виконання виробничої програми в лавах, вибоях, на доменних і мартенівських печах, біля варстатів, на будовах.

Роль й значення молоді й комсомолу у виробництві велетенськи зросли. На ряді підприємств і насамперед у вугільній промисловості комсомол, його робота просто вирішує долю виробничої програми. Саме цього ще не зрозуміли, не засвоїли ні комсомол, ні партійні організації, ні профспілки.

Робота щодо мобілізації сил на виробництві здебільшого йде в розбрід. Партійна організація сама по собі, комсомол провадить роботу сам по собі, часто навіть не будучи в курсі роботи, що провадять партійний комітет і профспілки.

Здавалось би, всі сили треба сконцентрувати в одному кулаку, молодь і комсомол повинні бути мобілізовані максимальною мірою, всі повинні бити в одну точку. Але цієї концентрації зусиль ще нема.

Керівництво комсомолу на заводі й шахті здебільшого задовольняється зосередженням своєї уваги на окремих, так званих, ділянках молоді, або агрегатах, не відчувачи відповідальності за роботу всієї шахти, всього заводу. Тепер вже є всі умови для того, щоб від організації ділянок молоді і агрегатів комсомол піднісся до відповідальності за роботу всієї шахти, всього заводу.

У зв'язку з цим поставлено питання про так званий «трикутник». У дискусії, що розгорнулася на сторінках «Комсомольця України», деякі товариші, особливо з числа працівників профспілок, пробували піднести це питання на велику «принципову» височину. А проте питання стоїть дуже

ясно. Так званий трикутник на підприємстві утворено не будь-якою постановою партії або уряду. Він склався в процесі самого життя на підприємстві. Тепер все питання є в тому, що трикутник, завданням якого є мобілізувати всі сили навколо виконання виробничої програми, трикутник цього завдання, не притягнувши до роботи комсомолу, успішно виконувати не може. Виконання виробничої програми на шахті, на заводі трикутник може домогтися, включивши до своєї роботи, як першочергове завдання, мобілізацію сил молоді й комсомолу, за максимальної допомоги комсомольської організації.

Це неможливе без того, щоб комсомол не посів постійного, так би мовити, робочого місця в трикутнику.

Постійної участі комсомолу в роботі трикутника повинна добиватися партійна організація на підприємстві, повинна добиватися організація комсомольська. Йдеться не про «дарування» комсомолові нових прав, а про складення на нього нових зобов'язань, що випливають з його ролі, з його сил, розташованих на виробництві. Якщо на шахті з числа партійної організації, як правило, під землею працює 15-25%, то комсомольців тепер працює вже 40—60%. Ось чому партійна організація повинна не покладати рук, працювати над тим, щоб за допомоги цієї сили мобілізувати робітничі маси, щоб виконати виробничу програму. Все це, само собою розуміється, стосується не тільки шахт, але й всіх інших галузей промисловості.

Соцзмагання і ударництво є основний засіб організації сил робітничого класу для виконання програми. Своєю чергою, ступінь організації партією робітничих мас на виробництві визначається рівнем розвитку соціалістичного змагання й ударництва. Якщо комсомол в справі організації соцзмагання досі відігравав видатну роль, то тепер, вважаючи на його сили на виробництві, він мусить в кілька разів посилити, помножити свою роботу. Приклад і вплив комсомольських ударних бригад на всю робітничу масу має збільшитися.

Щоб якнайповніше використати численість комсомолу на виробництві, що дуже зросла, у комсомолі і в парторганізації, і в профспілках треба поставити питання про заповнення комсомольцями ударниками основних кваліфікованих професій на заводах і шахтах, на тих основних ділянках, які вирішують долю виробничого плану.

У нас бракує основних кваліфікацій робітників на шахтах (вибійники, кріпильники, машиністи, їх помічники і т. інш.). Теж саме і на заводах, маємо велику плінність цих кадрів. Треба з комсомолу насамперед укомплектувати, вивчити ці кадри, домогтися їх закріплення, сталості. Це не значить, що комсомол повинен витіснити старі кваліфіковані кадри. Комсомол повинен заповнити порожні місця, дати нові поповнення на науку старим кваліфікованим робітникам, які без сумніву підтримають цю ініціативу комсомолу.

Комсомол за всебічної допомоги партії, профспілок і госпорганів повинен розгорнути велику роботу для підвищення технічної письменності комсомольців, для швидкого опанування нової техніки.

Півмільйонове поповнення комсомолу вимагає величезної роботи над закріпленням цих кадрів у комсомолі, над їх лєнінським вихованням. Виконати цю роботу тільки своїми силами комсомол не в стані.

Партійні організації мусять подати комсомолові велику допомогу. Партійні організації мусять включити, як своє першочергове завдання, поруч готування партійних кадрів, також і готування пропагандистських і організаторських кадрів для комсомолу з-поміж самого комсомолу. Треба виділити хоч би невелику групу партійних пропагандистських кадрів для постійної роботи над готуванням кадрів комсомолу.

Разом з цим, в корені треба змінити характер і якість керування комсомолом від партійних організацій, передусім на підприємствах.

Інститут партторгів є вже явно недостатній і теперішнім своїм станом не відповідає потребам і новим завданням комсомолу. Ліпшаючи партторгів, поліпшуючи їх роботу, треба в той же час, щоб секретарі партійних комітетів у районах, на заводах, секретарі осередків самі взялися до справи керування комсомолом, намагаючись домогтися ширшої і систематичнішої участі комсомолу в розв'язанні загальних, особливо господарських завдань, що їх поставила партія. Парткомітет повинен раз-у-раз збирати комсомольський актив, практикувати з окремих питань, особливо виробничих, спільні збори партійного й комсомольського активу, практикувати участь ширшого провідного кадру комсомольських робітників на засіданнях парткомів і бюро осередків і, навпаки, ширшому провідному складові райкомів, завкомів, бюро осередків брати участь в засіданнях і роботі комсомольських організацій. Партійна організація мусить неупинно працювати над виховуванням насамперед провідного комсомольського активу на практичному розв'язуванні загальних питань господарської політики і організації виробництва на підприємствах, підвищуючи кваліфікацію комсомольського активу, як керівників господарського будівництва і виробництва.

У зв'язку з великим зростанням комсомолу значно зменшилося в ньому партійне ядро (з 8,6% до 5,7%). Завдання залучити кращих комсомольських активістів до партії і збільшити в комсомолі партійне ядро, навіть порівнюючи до того, що було досі, є насущне завдання партійних й комсомольських організацій України.

На заводах виріс дуже значний актив комсомольців-виробничників, ударників. До партії вони втягнуті дуже мало. Партійні осередки їх знають погано, тоді, як це кращий робітничий резерв для залучення до партії.

Роботу на цій ділянці треба негайно і значно посилити.

Комсомол дуже виріс, зміцнився, втягнувся у виробництво, треба домогтися, щоб він, об'єднуючи навколо себе всю робітничу молодь під проводом партії, ставав справжнім організатором виробництва, надхненником соціалістичного змагання і ударництва в масштабі всього підприємства.

О. Косарев

ОВОЛОДІТИ ВИСОТАМИ КУЛЬТУРИ І ЛІТЕРАТУРИ*)

Мені здається, що ми не навчилися правильно користуватися з культурних цінностей, що зосереджені в руках пролетаріату, а іноді саме поняття про культурну роботу надто спрещуємо.

У систему нашої культурної роботи входить проведення різних конкурсів, що мають своїм завданням культурну перебудову побутового укладу. Давайте зацікавимося цільовим змістом цих конкурсів. Я особисто цікавився цією справою, розмовляв з активом, бував в осередках і доходив до суті проваджуваних конкурсів. Що ж ми маємо. Проводять конкурси на колективне припинення паління, конкурси боротьби з матом і картярською грою тощо. Все це добре, і ніхто проти цього не заперечує, але чи не можна зажадати від наших організацій наповнити глибшим змістом ці конкурси. У нас часто все ще організовують колективне відвідування театру, кіна, колективне вивчення революційних пісень, колективне вивчення революційних танців (сміх). Мені здається, що й це є спрощенство. Якщо бути гострим, то я багато з того, що йде під словом «колективне», назвав би святенністю, а часто—успособлюваністю.

Запроваджують колективне вивчення танців, а чому, скажіть, не можна танцювати не колективно. Колективно примушують вивчати революційні пісні, а чому, скажіть, молодому робітникові, що має добрий голос і музичні здібності, не можна співати того, що він хоче. Який у цьому злочин. Нічого злочинного в цьому немає. Час колективного відвідування кіна, театру тощо уже давно минув. Це не значить, що ми повинні його зовсім зректися. Матеріальний добробут робітника в Радянському союзі зростає—тепер уже не тільки голова, а й члени сім'ї мають можливість працювати на фабриках і заводах, їх навіть запрошують працювати. І от у таких умовах ви молодого робітника, фабзавучника, що має як похідні свою місячну зарплатню, пробуєте примусити дождатися, коли ви прийдете й запросите його колективно піти до театру. Та він вам скаже, що й без вас я можу піти до театру. І справді, чому він не може з своєю знайомою дівчиною піти до театру (сміх)? Чому він мусить іти до театру тільки з колективом. Що поганого в тім, що він піде сам? Нічого поганого. Далеко гірше, коли ми колективно підемо до якогось нудотного кіна і більше користи буде, якщо молодий робітник один подивиться корисну картину. Дістати для екрану добрий фільм, примусити наші кінооб'єднання давати добру продукцію—от куди треба спрямувати вогонь.

Треба поставити, як завдання, організацію правильного використання робітничою класою, а в тому числі й робітничою молоддю, культурних здобутків Жовтневої революції. Треба поставити питання про те, чи не можна

*) З промови на III пленумі ЦК ЛКСМУ.

наші театри з центральних вулиць частіше перетягувати на заводські околиці.

Чому, приміром, трупа Великого театру не може грати на сцені якогось заводського клубу або на сцені театру заводської околиці. Доки гучні імена, люди великої художньої цінності й культури сидітимуть в центральних театрах, виступатимуть в центральних кварталах і не виїжджатимуть до заводських околиць. Музеї, консерваторії та інші культурні заклади теж, як правило, перебувають у центрі міста і обслуговують головню міщанство центральних кварталів. А ви думаєте, що молодий чи дорослий робітник не має потребу на добру музику? Певна річ, має: він культурно росте, при чому росте колосально.

Пролетаріят, що будує соціалізм, має право передусім скористатися з найкращих культурних цінностей і ми—ленінський комсомол—повинні допомогти партії просувати ці культурні цінності робітникам, у середовище заводських околиць. Це значить: Шопена й Ліста з музичних консерваторій наших центральних міст треба витягти до заводських, робітничих клубів. Тепер і молодий, і дорослий робітник цікавляться і Лістом і Шопеном і нічого в цьому злочинного немає. А у нас ці речі подають службовий інтелігенції столичних кварталів або центрів.

На культурному фронті перед нами стоять колосальні завдання. Запровадити культуру в побут робітничої молоді, прищепити їй культурні навики, організувати її культурне дозвілля, викоринити шаблон і успособлюваність у цій роботі—от що потрібно від ленінського комсомолу.

Ми повинні посилити свою роботу коло об'єднання навколо комсомолу молодих початківських сил у різних царинах творчости, мистецтва, всіляко їм допомагати в їхньому розвитку.

І, зрозуміло, велетенського значення в питаннях культурного будівництва набирає література. Пролетарська література має допомогти партії й комсомолові дати молодому поколінню напрям у житті. Це завдання дуже відповідальне. Молоде покоління кожної доби мало свого героя, що прагнуло його наслідувати. Різні епохи породжували різних героїв. От такі збірні типи, на яких хотілось скидатися, з яких прагнули брати приклади, яким старалось наслідувати молоде покоління, і списувала клясична література давнішніх часів. Візьміть приклад хоч би тургенівських героїв Рудіна, Базарова або лермонтовського Печорина, що безперечно володіли розумом тодішньої інтелігентсько-дворянської молоді і студентства. Це були чудово описані люди, які вміли ідеально любити літературу, мистецтво, філософію, справедливість і жінок.

Проблема показу героя—опис збірного типу, героя сучасности—проблема величезної ваги. Тільки за умов диктатури пролетаріату ми можемо її поставити і розв'язати на всю широчінь.

Тепер дуже часто чуєш цей вислів: «герой». Яке все ж поняття вкладається в це слово. Хто є герой? Не можна ж просто сказати молодому робітничковій й селянинові «прагни бути героєм», не розшифрувавши яку суть ми в це вкладаємо, не пояснивши, що значить «герой» у нашому пролетарському розумінні. Героями були відважні моряки, мандрівники, мисливці на черепи, різні колонізатори. Героями також були і різні фаталісти,

що випробовували свою долю. Наше розуміння героя докорінно відрізняється від того, що натуркувала молоді стара література.

Пролетарська література має утворити збірні типи героїв соціалістичної будови і класової боротьби, що володіли б розумом мільйонів молодих трудящих, з яких могли б брати приклад. Ми вимагаємо від наших літературних організацій, од пролетарських поетів і письменників, щоб вони своєю творчістю своєю майстерністю добре б описали тип героя соціалістичного будівництва, що відбивав би прагнення передових борців за соціалізм, опис якого б примусив кожного молодого робітника й селянина подумати: так, я хочу бути таким же, я хочу скидатися на нього, він—мій ідеал.

Пролетарська література повинна допомогти партії і комсомолу озброїти маси силою прикладу, показати їй зразки поведінки. Це чималою мірою полегшило б нам завдання комуністичного виховання покоління, що підростає.

Центральною фігурою пролетарської літератури має стати ударник, що є героєм сучасності. От на нього то й треба орієнтувати покоління, що росте. Опис ударника не забирає належного місця в нашій літературі.

Чи правильно й чи досить пролетарська література показує цього героя? Не завжди й не досить. Часто над показом героя працюють недбало, недозволено мляво, спрощено, без любовного ставлення до цієї справи. Як описують часто героя? Беруть фотографічний зніток ударника, до нього додають більш менш короткі біографічні відомості—от вам і готовий герой.

Говорять, що ленінський комсомол мало працює коло літературних питань. Можливо. Ми цю вину, не в приклад іншим, визнаємо. Роботу з письменником поліпшимо, оточимо пролетарських письменників ще більшими турботами, ще більше допомагатимемо їм у їхньому зростанні, і це ми вже починаємо робити.

Але ж основна робота в цій справі насамперед лягає на плечі РАППу. А ось РАПП тут «скромно» мовчить про свої вади, не завжди хоче визнати їх одверто й не зовсім любить, коли йому про це говорять. Ось вам і ставлення до самокритики. РАПП самокритики не любить. Ми повинні знищити такий стан, і знищимо... А іноді буває й так, що відповідальність за вади пролетарського літературного руху (наприклад, надто погане навчання молодих ударників, закликаних до літератури) товариші з РАППу намагаються перекласти на інших, зокрема на ленінський комсомол. Ми згодні відповідати за свої помилки і хиби, якщо вони стають в лавах ленінського комсомолу. Але ми проти того, щоб будь-хто з РАППу ховався в куці. Це негідно більшовиків.

Ми РАПП критикували, критикуватимемо й допомагатимемо йому усунути вади руху. РАПП думає, що, крім нього, абсолютно ніхто не розуміється на літературі. Тому геть усяку критику РАПП вважає за зайву. Зокрема ми не можемо замовчувати той факт, що в середовищі різних літературних об'єднань, в тому числі в РАПП'ї, систематично спостерігається безпринципні угруповання. У чому тут річ? Якщо мова мовиться про ті суперечки, де товариші по діловому шукають кращих метод і форм творчості, якщо мова мовиться про боротьбу, де товариші дають відсіч

чужим ідеологічним настановленням,—це добре, це корисно. Ми не проти цього.

Ми говоримо про іншу бійку, в природі якої лежить чванство, обивательщина, міщанство. Проти цього ми позинні рішуче виступити. Ні для кого не таємниця, що в письменницькому середовищі існують такі явища, коли один письменник або поет іншого не поважає, не хочуть один у одного навчитися, не зважають один на одного, тому що, бачите, він вважає себе за кращого, тому, що, бачите, він вважає себе за класика. З цим треба боротися, треба прагнути встановити товариські стосунки між пролетарськими письменниками, в основі яких були б більшовицька ідейність і принципність.

Дуже часто деякі товариші з РАПП'у оголошують за непогрішну якусь свою особливу лінію (що після перевірки виявляється лінією якоїсь групи) і забувають про те, що насамперед для них обов'язкова партійна лінія. Тому й буває в них (як виступав один з літераторів), що «з більшовиків вони прагнуть зробити раппівців», тим часом як треба з раппівців виховувати більшовиків.

«Генеральної лінії» РАПП'у або комсомолу бути не може. Є одна генеральна лінія партії, вона є лінія комсомолу і всіх інших громадсько-політичних організацій нашої країни.

Елементи чванливості, зарозумілості і обивательщини народжуються лише в наслідок недостатнього зв'язку з масами, в наслідок млявої самокритики. Більшовицька самокритика, з одного боку, чванливість, зарозумілість і обивательщина з другого,—ці два явища несподучні, вони одно одне виключають.

Між ленінським комсомолом і РАПП'ом політичних розбіжностей немає. Мова мовиться про окремі, хоч і численні найважливіші проблеми в роботі РАПП'у, з якими ленінський комсомол не захоче миритися. Мова мовиться про те, що і письменників треба примусити поважати більшовицьку самокритику, як важливіший засіб творчого зростання самих письменників, як важливіший засіб підвищення більшовицької кваліфікації.

Жодна літературна група не може аргументувати іменем комсомолу, бо в усіх питаннях, в тому числі і літературних, ленінський комсомол має лише одну лінію—лінію партії. А вона, ця партійна лінія, виключає наявність тих негативних явищ, про які вже говорилося.

Товариші з РАПП'у не люблять самокритики, у них надзвичайно розвинута «честь мундиру». Вони готові розстроцити тих, хто непохвально говорить про них. Зокрема, ленінський комсомол переконався в цьому в останній час своєї роботи. Нас не залякаєш. Ми не поласливі. Партія примусить поважати самокритику, а не по-наплювательському ставитись до неї. Товариші з РАПП'у повинні це пам'ятати і не забувати.

СИБІР

В Сибірським краю,
 де степи,
 Тайга дрімуча
 й тихі води,
 де завше
 куряні стовпи
 були
 у буйнім хороводі,
 Де вітер голосно гудів
 пісні
 то журні,
 то веселі,—
 там не було
 людських слідів
 і не стояли там оселі.
 Хіба що зморений втікач
 тікав
 із каторги до дому,
 і ніс у серці
 тихий плач
 і нерозказану утому.
 Втікач прискорював ходу,
 щоби жандарми не спіткали...
 ... Сибір
 Сибір—багата на руду,
 на чорне золото
 й метали.

Гонив парат
 голодних бідарів
 за скарбами
 у землю
 і у воду,—
 щоб капітал
 скрізь ставив димарі,
 а архирей—
 хрести підводив.
 ... Сибір,
 Сибір—
 тепер ти не сліпа,
 старому
 місця не лишила,—
 бо у тайзі
 і у степах
 уперше
 загули
 машини..
 І чути шуми
 тут
 і там:
 то паровоз,
 завод
 і рудні.
 Сюди могутній пролетар
 приніс і труд
 і творчі будні.

АНДРІЙ МАРТИНЦЕВ *)**ЧАСТИНА ДРУГА****Літературні нотатки Андрія Мартинцева****I**

Він зовсім ясно пригадав і уявив перед собою картину раннього дитинства. Перед ним виросла широка вулиця з ровом посередині, брудним ровом, зарослим лободою, з великими зацвілими калюжами і табунами зелених жаб. Вони співали вечорами, ті жаби, і це було єдиною музикою, яку він чував в дитинстві.

З одного боку вулиці була шереха врослих в землю хаток заводських робітників. Навпроти, через рів, розташувалися великі городи. Він ходив туди з товаришами красти помидори. Це була одна з найлюбіших розваг його дитинства.

Він був один із проводирів своєї вулиці. Коли повертався його брат зі школи,—до трьох дерев, які росли проти батькової хати, збирались хлопці з усієї вулиці. Вони приходили з торбами, наповненими камінням, з великим лоскутом—прапором, і забравши своїх «проводирів», йшли бити хлопчиків з інших вулиць.

Про що він тоді мріяв? То йому хотілось стати найсильнішим на весь світ, сильнішим навіть, ніж тіборці в міському цирку. Він малював перед собою казкові картини, в яких він однією рукою громив цілі полчища ворогів. Потім йому хотілось стати інженером. Але це бажання не було яскравим. Майбутню діяльність інженера малював він собі дуже невиразно, щось ніби таке: біля великих наковалень, на яких такі люди, як його батько, кують молотами гроші, а інженери там—щонайголовніші. Стати інженером бажав його батько, а для нього було досить такого бажання, щоб бажати того ж самого.

Він також неявно уявляв собі й роботу батька. В шабаш він вибігав на квартал уперед зустрічати батька з заводу. І завжди батько брав його за голову, цілував в чоло, віддавав посуд і обидва повертались додому. Носити батькові речі здавалося йому найліпшим, поважним і заздрим ділом.

Коли він почав учитися, настала війна 1914 року. Всі класи початкової школи, до якої він уступив, наслідували дієвим російським арміям. Через кілька місяців після кількох щасливих бойовищ, його, як відважного головоріза, обрали «на верховного головного командувача». І вже він сам, силою своєї влади, призначав просто «головкомандирів» армій, генералів, ад'ютантів і нижчих чинів. Ця армія—вся його група—у підвальному коридорі школи, біля роздягальні, ранками біла «німців». За німців вважали всіх тих, хто чіпав його співучнів, товаришів по групі, незручно проїхався по чийсьнебудь обличчі, чи по носі.

*) Продовження. Початок див. № 9 „Молодняка“.

Він був дужий не по своїх літах, коли його армія, що складалась із двадцяти чоловіка, разом з генералами і «головним командувачем» не могла впоратися з учнем старшої класи, ад'ютанти бігли по нього і він вистрибував прямо на плечі, міцно, як молоде ведмежя, сковував ворога. Тоді «армія», почувавши підтримку, кидалась під ноги, на шию й голову ворогові. Ніхто після таких бойовищ більше не насмілювався чіпати когонебудь з його армії. Вони встановили в школі кілька «вредних» і били їх. Особливе задоволення доставляло пробігти підчас великої перерви на сквер, щоб бити гімназистів. За дуже короткий час він завоював собі велику пошану від усіх і популярність.

Його батько до двадцяти років ледве що вмів читати вивіски. Свою освіту він дістав, читаючи афіші. Його мати лишилась малописьменною на все життя. Він це знав і батько говорив йому, що за те він, син його, повинен стати інженером.

Він старався вчитися щонайкраще, але він ніколи для цього не зубрив і дуже рідко вчив завдання. Він схоплював все на бігу. Його голова була надзвичайно чутлива до всього. Вона була схожа на велику, порожнюву всередині, кулю, в якій висять трапедії. Думка, що потрапляла в його голову, розгойдувалась спочатку, як акробат, на одній з трапедій, аж поки не зупинялася і міцно вмошувалася на одному місці. Всі свої пустощі він припиняв негайно, як заходив до класи і сідав за парту. Він ладен був розірвати всякого, хто заважав вчителям говорити. Він не боявся, цих важких, в кителях, вчителів. Але він ненавидів тих, хто без причини над ними знущався і заважав слухати.

В його характері було надзвичайно багато безпосередності і щирости. Гратись, чи битись—він вступав увесь, не оглядаючись, правив всіма своїми силами і спроможностями, ніколи не думаючи про наслідки. Він міг бути об'єктом спостережень для всіх і ні за ким сам не стежив.

Це було до третього року навчання. Один випадок заставив його різко змінити свій характер і цей випадок лишив в ньому глибоку борозну на все життя. У столярній майстерні, підчас роботи над завданням зі столярної справи, його боляче вдарили по голові кольчужкою. Він обернувся, як ужалене тигриня. Біля верстату стояв його головний суперник по групі—син підрядника-архітектора, гладкий і високий підліток. Поруч того стояли інші й сміялись. Син підрядника нахабно дивився йому в вічі.

Він направився і рушив до нього. Очі йому палали. Він давню хотів розправитися з цим чванливим хлопчиськом. Всі розбіглись в різні боки. Він стрибнув і повалив свого ворога на землю. Він ударив його з розмаху по скроні і відступив. Але той підскочив і, не виявляючи найменшого бажання домогтися реваншу, так, ніби нічого не трапилося, пішов до свого варстату. Така поведінка підрядникового сина дуже його здивувала. Він знову рушив до нього, але тут його схопили за комір. Він зі злости вдарив головою того, хто затримав його. Той повернув його і сильно трусонув за плечі. Він підвів голову. Перед ним стояв майстер. Другого дня викликали до інспектора батьків. Його вдома не били, але дуже лаяли і дуже плакала мати. Це було гірше, ніж те, щоб побили. Він відчував, що не був ні в чому винуватий. Він не хотів дарувати образи і знав, що був правий. Але його супротивник весь час оглядувався після вчиненої підло-

сти і вчасно побачив майстра. Він же був безпосередньо всією натурою захоплений своєю помстою і за це його було покарано. І він з того часу став вчитися оглядатися на себе. Він став більше стримувати свої власні вчинки й більше стежити за іншими. Він став вчитися стежити і за собою, щоб не бути ніколи смішним і битим.

Він в кожній клясі вчився ліпше, ніж усі. Для цього він працював. Але ніколи не витрачав на це стільки часу й праці, як інші. В його клясі були учні, які йшли, майже нарівні з ним. Але це давалось для них, через довге сидіння, особливу запопадливість, ретельність та скромність. Він же працював потроху, але щоденно.

Йому особливо не подобалось, навчання само для себе. Не знаючи для чого його вчать, він іноді злісно хотів брязнути перед самим інспекторським носом і піти. Але ним керувало самолюбство і побоювання, щоб не відстати. Одного разу, найсуворіший викладач, учитель арифметики, прийшов у його групу, взяв його за руку і привів до випускників. Він поставив його перед усією клясою і задав йому сто питань підряд, наказавши відповідати, і щоб не думати більше, ніж по десять секунд. Це було жорстоко. Але він відповів на питання зовсім точно і ясно. В його мізку виробилась здатність одразу зосереджуватися лише на одному, виключаючи все стороннє. Це було в нього, як особлива воля. Вчитель проробив цей експеримент, щоб показати старшим, як треба знати початковий курс арифметики і щоб усіх присоромити. Він зрозумів цю думку вчителя і сам за себе радів, установивши свою перевагу над тими, до яких раніш він ставився з великою повагою, яким заздрих, як усім дорослим.

Але він не показував цього ані найменшим рухом своєї радості і лише злегка посміхувався. В його поведінці була особлива скромність, яка знає собі ціну.

З того часу старшокласники заговорили з ним, як з рівним. Особливо вони дивувалися, довідавшись, що літами він наймолодший, навіть у своїй групі. Вони голосно вихваляли його перед своїми товаришами. Його хвалили на випускному вечері. Це йому дуже подобалось. Він все більше й більше počував себе, у своїй клясі великим, дорослим, порівнюючи до своїх товаришів. Але при закінченні третьої групи медаль за ліпше закінчення підготовної школи одержав не він, а син підрядника-архітектора. Синові простого столяра видати медаль було ж бо незручно.

Потім настала Лютнева революція. Вона відбулась через телеграф із губерського міста. Спочатку йому було шкода, коли вдома зняли портрет царя і батько голосно лаяв Миколая. Йому було жаль спадкоємця, якому тепер було нічого діставати у спадщину. Він дуже співчував своїй матері, яка ходою витирала хвартухом сльози і просила батька, щоб той перестав.

Тоді батько взяв його і брата до себе на коліна і розповів їм, хто то був цар. Він почув про те, як сотні літ керували народом, найбільшої в світі країні, люди, визначні лише тим, що вони нічим не були визначні,— хіба що родились в царській сім'ї. Він довідався, як ці люди, виконуючи волю поміщиків і хазяїв заводів, посилали мільйони людей на убій. Він почув, як тупі нездари в мундирах розправлялись з кращими людьми, які вирости з народу і виступали за його права. Він вірив батькові. Його очі запалали гнівом. Він довго думав, стоячи перед знятим зі стіни портретом царя. Потім дістав рогатку і вистрелив йому в око.

Але майже нічого не змінилося після цієї революції. Червоні баттики на піджаках нових володарів полиняли й пожовтіли. Як і раніш, його батько працював на заводі по десять годин, як і раніш, лежали в окопах і воювали за батьківщину, віру і... тимчасовий уряд, його брати. Воювали раніше за царя, чому воюють тепер за тимчасовий уряд? Чому тепер селяни на базарах ячать, як ведмеді, яким показали, але не дали меду?

В місті меншовики й есери зорганізували раду робітничих депутатів. Але чому й цю раду лає його батько? Хіба ж це не робітнича влада, хіба вони не стоять за робітників? Адже вони говорять на користь робітників такі запальні промови... Він читає їх в газеті і чує іноді на вулиці: Правда, після тих промов нічого в місті не змінювалось. Але все ж таки?..

Потім почались нові і ще разючіші події. На фронті почалось братання між російськими й німецькими салдатами. У школі вчителі говорили, що це ганьба для руської нації, вона зраджує союзників, салдати цілуються з ворогом, якого треба бити. А до цього всього салдатів підджують більшовики на чолі з німецьким шпигуном Леніним. Коли це так, то треба показати цьому Ленінові, як продавати Вільгельмові таку країну! Але чому батько так весело потирає руки і говорить, що Ленін—не шпигун, що він вождь робітників і селян і робить усе абсолютно правильно, а вчителів тепер треба слухати та не всьому вірити?

Як можна не слухати вчителів? Вони за це ставлять в куток і лишають без обіда. Адже і батько не одурює! Він теж багато знає! Адже, от учора, він читав до півночі й забув на столі книжку, а в ній написано все, чого хоче тимчасовий уряд і чого хотять більшовики. І видно з цієї книжки, як на долоні, що тимчасовий уряд за буржуїв, а більшовики за робітників.

Як же, все-таки все це складне, протирічливе і не зовсім зрозуміле!

А салдати вирішили, нарешті, перестати воювати проти німців і вернулись додому,—воювати проти поміщиків і заводських хазяїв. Як і це вишло несподівано, чудно, але... правильно!

До міста вернувся ешелон салдат із тих робітників заводу, яких за страйка відраджено було на фронт. Приїхав і старший брат. Батько бігає до заводського лазарету і влаштовує ранених. Його вибрали в цеху на старосту. Брат лежить в лазареті, страшний, худий, давно неголений. Через кілька днів більшовики, разом з фронтовиками, зібрали на заводах мітинги і ухвалили розігнати міську думу, меншовицьку раду і утворити більшовицьку. Есери хотіли силою захищати раду і зачинились у клубі «Земля і Воля». Але фронтовики роззброїли їх і в місті родилась справжня радянська влада.

Вигнали міського голову, директора заводу, декого із найшкідливіших розстріляли. В газетах було повідомлено, як кілька розстріляних крамарів нажилися на постачанні армії м'ясом і стали майже мільонерами. Адже вони молебні в церквах правили за продовження війни до переможного кінця... Яка підлота!

Запровадили восьмигодинний робітний день, віддали селянам землю, зорганізували червоногвардійський полк і міліцію. Стали видавати безкоштовні пайки, хліб. До школи привозили хліб, яйця, цукор, кавуни.

Школу було перетворено на трудову. Потрапили туди і колишні гімназисти. Але куди лише поділась їхня пиха? Вони говорили по-латиському,

але нічого не розуміли в рисунках і не вміли працювати в майстернях. А майстерні тепер, поступово, зорганізовується у всіх школах. Кілька разів школа ходила на завод на екскурсію. Дивилися, де будуть учні працювати, як закінчать школи. Яке все тепер стало ясне! Тепер зрозуміло, чому перестали вчити закону божого, чистописання, викинули твердий знак, ять та багато іншого. Адже нічого цього для трудового життя не потрібно! І бога зовсім немає! Учитель природознавства зовсім по-іншому розповів про створення світу. Невже так таки бога й нема? А от мати каже, що бог є і невірних, на тому світі, будуть шкварити в смолі... А кому охота в смолі шкваритися? Ліпше, дуже гарно, що такого кровожерливого бога, що за віру в нього гине стільки людей на війні, разом з потойбічним світом, так таки й нема!.. Дихати легше! А цей світ такий великий, вільний і чудесний. А бог і на війну проти німців посилав, і не дозволяє більшовикам забирати заводів і землі. Він наказав лишати учнів без обіду і ставити голими коліньми на сіль перед іконою. Чому ж держати цього бога, який лише за поліцмейстера, міського голову, крамарів і хазяїв заводів? Кому він тепер потрібний?

Він різко стрепенув головою, і радісно оглянув новий, такий чарівний світ, повними грудьми вдихнув освіжене революцією повітря. Його обрали до шкільної ради, на завгоспа школи. Вовіз з хлопцями кавуни, яйця, чорний хліб і цукор. Все це роздавали учням і лише яйця йшли для «війни». Ними було вимазано всю стінку повітки на шкільному подвір'ї. За одержанням продуктів він ходив до установ, носив штемпельовані папери і там з ним поводились, як з дорослим. А під кінець року його було обрано на голову майже всіх гуртків у школі. Все це було п'януче, нове і дивно хороше. І воно надавало йому особливої, якоїсь самовпевненої скромності, віри в себе і в нове життя.

II

Потім ця картина стала бліднути в його свідомості, загоїдалась перед ним, задрижала і погасла. Перед його очима вирости і налилися світлом нові видовиська.

В його місті був триденний бій проти окупантів, які зайняли округу після першого бою. Повстали заводи, керовані від більшовиків, і всі дорослі, озброївшись гвинтівками, виганяли окупантів. Третього дня бою, по дворах ходив патруль і передавав накази готувати мішки з глиною для барикад. Він насипав їх разом з батьком і братом. Які ж великі виходили з цих мішків, барикади! За ними зовсім не страшно!

Місто було в огні, олив'ї й пожежі. На вулицях свистіли кулі. Ввесь час ухкали й гуділи гарматні, розривались на будинках і в будинках. Горів базар. На вокзалі горіли цілі ешелони з крамом. Через двори ходили зігнувшись. Його не випускали з дому. Але як тільки менше за ним стежили домашні, він вибігав надвір. Розривні кулі гучно тріскали вгорі і десь зовсім близько біля голови. Це моторошно-урочисте усвідомлення небезпеки сп'яняло його і наповнювало солодким тремтінням чекання.

У кімнату влетіло три німецьких кулі. Одна з них пройшла крізь три рами, і зробивши рикошет, упала над його головою. Усвідомлення того, що його могло б щойно забити і він лишився живим, наповнювало його романтичною відвагою, яка можлива лише у підлітка. Він чомусь

став вірити, що не вмере раніше того, як виросте і зробить щонебудь чудесне.

Коли закінчився бій проти окупантів і вони перемогли своєю артилерією повстанські загони, він закопував у землю зброю і набої, які підбирав на вулиці. Окупанти особливими приладами шукали зброю в кожному дворі. І там, де її знаходили, тут же зразу, при сім'ї розстрілювали чоловіків. Та все ж, він так добре заховав свою зброю, що ніхто нічого не знайшов. І це знову хвилювало його і давало йому тисячу солодких переживань перед небезпекою. У нього з'явилась і розрослася в ньому впевненість, що він обов'язково переборе всіляку небезпеку.

Через півроку червоні війська разом з загонами селян прогнали окупантів і він ходив з іншими підлітками розряжати гарматні, палити порох і вибухати капсюлями. Він зробив самопал із набоїв, пристроїв до нього ручку, шкіру і стріляв. Швидко вивчив системи різних гарматнів, вміло розгвинчував з них головки і ні разу ні один гарматень не розірвався в його руках. Разом з іншими він приносив до школи бойові набої і клав їх під час занять у піч. Вони вибухали і лякали вчительок. Це йому дуже подобалось. Але крім того, що він лякав їх, як вчительок, йому подобалось, що вони лякались як жінки. Це вже було новим в його психології.

Заняття з гарматнями і зброєю западали в нього любов до техніки. Одного разу він був у свого товариша по групі і побачив у нього, як працює електричний дзвінок, і як сама запалюється маленька лампочка. Електрика і електричні дзвінки давно притягали його увагу. Повернувшись зі школи, він дзвонив в усі дзвінки, на які натрапляв, і втікав. Це давало йому і його товаришам надзвичайну насолоду. Але то були невинні забавки його дитинства.

Тепер він розпитав свого товариша, як устатковується електричні елементи. Всі сили своєї кипучої енергії він скерував на вивчення електротехніки. На порох і набої, яких на пожарищах склепів і бронепоездів ставало все менше й менше і які перетворювались в цінну рідкість, він наміняв цинку, міді і зробив батареї елементів. На відкриття своєї станції він запросив всіх домашніх і суворого комісара, який жив в їхній сім'ї, через житлову кризу після пожежі. Але лампочка, не вважаючи ні на які зусилля не запалювалась. З нього сміялись, і добродушно, чи то насмішливо, особливим zalивним сміхом сміявся комісар.

Він дуже поважав комісара і заздрихав йому. Все у комісара йому подобалось—і його бойове життя, і його шкіряний костюм, який подарував командарм на відзнаку, і його револьвер, особливо той, маленький, який завжди лежав відкритий на столі і з якого він стріляв, коли не було комісара. Тому комісарова насмішлива усмішка була дуже образлива.

Він знову переглянув всю свою проводку і знайшов, що все справне, крім лампочки. Він попробував на язик проводники. Вони лишали на язичі різкий, кислуватий присмак і палили шкіру. Потім він дістав літературу про електрику, прочитав, перевірів схеми з'єднань, перемінив справді несправну лампочку і станція почала працювати.

Ніколи в нього вдома не було електрики. Голубувате світло, що випливало з лампочки, захоплювало його. Він керував ним за своєю волею, то запалював його, то зупиняв приток струму. Увечері чудесну лампочку розглядали всі домашні. Його бабуня, яка народилася ще в сім'ї кріпаків, за-

холола від здивовання. Він був переможцем. Йому не вірили, над ним сміялись. Але він все перетерпів і довів, що він все може. Почуття самовпевненості, яке народилося ще раніш, тепер стало ще більшим. Воно набрало відтінку почуття творчого самовпевнення.

Такі елементи в обмін на різні приладдя для електричних приладдів, він робив для своїх товаришів. Після пожежі та численних перемін влад, у багатьох переховувалося підібрані на вулицях, вокзалах і в порту телефони, індуктори. Комбінуючи різні їх частини, він поширював і вдосконалював свою станцію. Його не задовольняла наявність того, що є. В ньому народилась і зміцніла воля безконежного вдосконалення.

Скоро після цього всі столи і підлокітники було завалено зробленими ним же самим банками з пляшок. Скатерки і штани попропалиював кислотою. Його лаяли за це, але для нього було ніпочому ходити в драних штанах, але ж з прекрасною батареєю, яка працювала, і з такою ж саморобною динамомашиною, моторчиком, чи вентилятором, акумуляторами. Коли почав крутитися перший зроблений мотор, коли він побачив, як залізо і мідь наливаються невідомою йому силою, і це зробив він—його охопило п'яниче захоплення творчістю. Це захоплення тихе, урочисте, від якого захлинаються в горлі слова—все частіше й частіше стало його відвідувати. Він запоем перечитував книжки з електротехніки, він надто багато вже знав про цю галузь. Зовсім непомітно для себе, він став знати більше, ніж його вчитель. Підчас занять з фізики викладач явно боявся питань з його боку. Ці питання не були книжні. Він сам спостерігав явища і сам ставив перед собою загадки й питання. Від цієї свідомості свої переваги над учителем в нього усталилось несправедливе, напівпризирливе ставлення до викладачів. Але це було його внутрішнім почуттям, і, не виходячи наверх, наповняло його особливою життєвою силою. І від усвідомлення своєї переваги він ще дужче скромно і ввічливо ставився до вчителя. Але в цій скромності була невловима нотка віри в себе, яка все зміцнялась, нотка самостійності, яка заставляла викладачів ставитись до нього з повагою, а співучнів з захопленням, якого вони всі не ховали.

Він перший у місті почав робити кишенькові акумуляторні батарейки власної конструкції. У місті почався голод. Дома все рідше й рідше був хліб. З'явилась мамалига, макуха. До школи частіше й частіше стали приходити з макухою на сніданок. Черевиків майже ні в кого не було. Всі ходили в дерев'яних саморобних колодках.

В нього зародилась думка практично застосувати свої нові знання, щоб допомогти батькові. Він поступив на відрядну роботу до електротехнічних майстерень і ті, що він зробив, батарейки, купляли на-розхват. Хазяїн майстерні побачив неабиякі здатності молодого електрика, доручив йому справляти вентиляторні мотори й телефони. Він ніколи до цього часу їх не справляв. Приступивши до їх лагодження, він зовсім не уявляв собі, що треба робити. Але самолюбство заставляло його не відмовлятися від нової роботи. Він намагався добрати принципу, суті лагодженого механізму і зрозумівши його,—знаходив пошкодження і справляв. Такі маленькі відкриття заповнили його істоту нікому незрозумілою радістю досягнень.

І увесь час читанням книжок він доповнював свої знання і мав їх в запасі на роботи ще невикористані. Це полегшувало йому роботу з новими

приборами, яких він досі не знав. Він внутрішньо сміявся з тих своїх товаришів, які не прагнули ввійти в суть справи, а намагались на пам'ять завчити кожен окремий випадок із його практики, змальовували собі схеми, записували в зошити. Його особливо дратувало їхнє зневажливе ставлення до його теоретичного удосконалення за книгами. Він дуже мало заробляв в цій майстерні. Але й те давало йому велике задоволення. Він уже допомагав батькові. В тому ж році він закінчив трудову школу. Голодний рік і холод взимку не дали йому взяти з неї те, що можна було. Вийшов він зі школи незформованим чоловіком, з єдиною жагою все більше й більше знати.

III

Завод, на якому працював його батько, було напівконсервовано. Донбас не давав вугілля й заліза.

В чотирнадцять років він поступив до ліжкових механічних майстерень і до фабзавучу при них для того, щоб вивчитись на розмітника. Йому було шкода міняти свій фах. Електрика ставала для нього дедалі більшою загадкою, що більше він її пізнавав. Він мріяв потай вернутися через деякий час до улюблених занять з електротехніки. Але треба було жити, працювати і вчитися.

Він уже багато успів в знанні ремесла на своїй напівдитячій роботі з моторчиками, динамомашинками й батарейками. Йому довелось оволодіти зразу кілька фахів. Він точно і твердо володів терпугом. Його удар по зубилі був ударом повної ваги і влучний. Володіючи всіма цими вміннями він ретельно заощаджував свої сили.

В перервах між старою і одержанням нової роботи він ходив по цехах майстерень і приглядався до роботи всіх варстатів. Він брався іноді керувати варстатами. Йому це охоче давали. Він завоював довіря своєю впевненістю і знаннями. Коли його стали кваліфікувати як розмітника, він уже знав всі основні вправи варстатних і слюсарів. Таке знання йому надзвичайно допомогло. Воно дозволяло йому знати, — як треба робити розмітку для різних варстатів.

Заробіток фабзавучника був ще дуже малий. Вечорами він продовжував працювати в електротехнічній майстерні, та все ж, — працювати і вчитися ставало дедалі трудніше.

У школі, де відбувались заняття з теорії, він ніяк не виявляв себе у громадській роботі. Він дуже захопився вивченням нового фаху і спортом. Спортові він оддавав перерви на обід, вільні вечори. Все те, що він робив у трудовій школі, здавалось йому далеким, давно минулим, яке зникло в густому тумані, несерйозним і дитячим.

Тут, навколо нього, всі були великі, дорослі, по шіснадцять, дев'ятнадцять, двадцять років і лише одному йому було чотирнадцять. Коли він був маленьким божком трудової школи — це здавалось йому чимсь звичайним, як само собою зрозуміле. Там, поступово довідуючись про його здатності, всі звикли вважати його за дорослого, що знав більше, ніж це він знав справді. Побачивши зовсім нових людей, він вважав, що тут повинно бути дуже багато вищих за нього. Він ніколи ще не порівнював себе з іншими і не знав своїх сил. На загальних зборах, де виступав весь цвіт школи, він з жагою, як губка, вбирав в себе слова кращих, розумніших, яких зустрі-

чали оплесками. Він вислухував про те, що йому вже давним-давно відоме і дивувався, чому вони сперечаються. Невже вони не розуміють того, що для нього,—таке просте і ясне? Можливо, вони знають це просте й ясне, але вважають його за неправильне, шукають кращого?

Але суперечки розв'язувалися тим, що всі приходили до того простого і ясного, яке він знав ще спочатку. Тоді він жалкував, що не виступив сам, і не висунув своєї пропозиції. Але боязкість, що з'явилась від самолюбивого побоювання помилитись, примушувала його мовчати; він боявся вийти з неправильними міркуваннями.

Товариші, які знали його раніш, підштовхували його і питали,—чому він мовчить, як пень? Вони хватили його руками за плечі і підштовхували, щоб він виступив. Тоді він червонів, і нікого не бачучи від хвилювання, сердито скидав і відривав від себе руки товаришів. Іноді він довго готувався попросити слова, але весь час не наважувався.

От одного разу він зовсім уже був вирішив встати і висловити свою думку, але зібрання вже ухвалило припинити дебати. І завжди він бачив, що міг би дати щось нове, не схоже на те, що ухвалювали, щось простіше, ясніше, точне й потрібне, що підказувала йому безперервна робота його мізку, яка виводила із життя закони його.

Та все ж, він не проминув деяких галузей громадського життя школи і став одним із організаторів літературного гуртка і журналу. Ще в трудовій школі він працював у редколегії шкільного журналу. Він писав в ньому гумористичні оповідання й фейлетони. В них було багато наївного, підлітницького, але траплялися в них і нотки оригінального, свіжого гумору. Коли він читав на заняттях гуртка свої оповідання, вони викликали завжди ширший сміх. Він писав, не думаючи про способи писання, і не розуміючи, що саме в його оповіданнях діє на читачів. Він думав—чи можна сивові простого робітника писати колинебудь, як справжні великі письменники?..

У школі скоро виокремились дві, ворожі між собою, групи. Одна була з учнів ФЗУ, які працювали в ліжкових механічних майстернях, друга була з учнів окремої групи,—відділ якоїсь там торгово-промислової профшколи, що не мала приміщення, де б умістились всі учні і її прикріпили, для зв'язку з виробництвом, до школи ФЗУ. Ця група мала більшість дітей крамарів, хлібних і соляних спекулянтів, дітей буржуазної і дрібно-буржуазної інтелігенції.

Вони були всі дуже розвинені, начитані й чистенько зодягнені. У них було кілька дуже зідбних «лідерів», як, через наслідування газетних статей, називали їх у школі. Вони прагнули потрапити до вищих шкіл і дуже байдуже ставились до того всього, що не було зв'язане з досягненням їхньої мети. Ці дві групи трудно було розрізнити в перервах. Вони разом ходили.

Але в представників цієї групи були підручники, яких не мав ніхто в школі. У них була ліпша одежа, вони були дуже виховані, не лаялись і не бились. Але особливо ці групи розрізнялися на два протилежних табори підчас виборів органів самоврядування, стипендіальної комісії тощо. Місцевий профос «для зручності» влив цю групу до органів самоврядування ФЗУ. На виборних зборах група намагалась провести своїх представників. Представники ФЗУ давали відводи представникам цієї групи, як нетрудо-

ін внутрішньо сміявся з тих
суть справи, а намагались на
із його практики, змальовували
обливо драгувало їхнє зневаж-
оналення за книгами. Він дуже
авало йому велике задоволення.
ці він закінчив трудову школу.
ому взяти з неї те, що можна
м чоловіком, з єдиною жагою

було напівконсервовано. Дон-

іжкових механічних майстерень
вчитись на розмітника. Йому
вала для нього дедалі більшою
івав потай вернутися через де-
хніки. Але треба було жити,

на своїй напівдитячій роботі з
ми. Йому довелося оволодіти
ів терпугом. Його удар по зу-
одіючи всіма цими вміннями

ої роботи він ходив по цехах
статів. Він брався іноді ке-
Він завоював довір'я своєю
ліфікувати як розмітника, він
сарів. Таке знання йому над-
нати,—як треба робити роз-

ий. Вечорами він продовжу-
та все ж,—працювати і вчи-

і ніяк не виявляв себе у гро-
ням нового фаху і спортом.
ечори. Все те, що він робив
ю минулим, яке зникло в гу-

і, по шіснадцять, дев'ятнад-
чотирнадцять. Коли він був
ось йому чимсь звичайним,
уючись про його здатності,
е більше, ніж це він знав
ажав, що тут повинно бути
порівнював себе з іншими і
упав весь цвіт школи, він з
розумніших, яких зустрі-

чали оплесками. Він вислухував про те, що йому вже давним-давно відоме
і дивувався, чому вони сперечаються. Невже вони не розуміють того, що для
нього,—таке просте і ясне? Можливо, вони знають це просте й ясне, але
вважають його за неправильне, шукають кращого?

Але суперечки розв'язувалися тим, що всі приходили до того простого
і ясного, яке він знав ще спочатку. Тоді він жалкував, що не виступив сам,
і не висунув своєї пропозиції. Але боязкість, що з'явилась від самолюбивого
побоювання помилитись, примушувала його мовчати; він боявся вийти з не-
правильними міркуваннями.

Товариші, які знали його раніш, підштовхували його і питали,—чому
він мовчить, як пень? Вони хватили його руками за плечі і підштовхували,
щоб він виступив. Тоді він червонів, і нікого не бачучи від хвилювання,
сердито скидав і відривав від себе руки товаришів. Іноді він довго готу-
вався попросити слова, але весь час не наважувався.

От одного разу він зовсім уже був вирішив встати і висловити свою
думку, але зібрання вже ухвалило припинити дебати. І завжди він бачив,
що міг би дати щось нове, не схоже на те, що ухвалювали, щось простіше,
ясніше, точне й потрібне, що підказувала йому безперервна робота його
мізку, яка виводила із життя закони його.

Та все ж, він не проминув деяких галузей громадського життя школи і
став одним із організаторів літературного гуртка і журналу. Ще в трудо-
вій школі він працював у редколегії шкільного журналу. Він писав в ньому
гумористичні оповідання й фейлетони. В них було багато наївного, підліт-
ницького, але траплялися в них і нотки оригінального, свіжого гумору.
Коли він читав на заняттях гуртка свої оповідання, вони викликали завж-
ди щирий сміх. Він писав, не думаючи про способи писання, і не розумі-
ючи, що саме в його оповіданнях діє на читачів. Він думав—чи можна
синюві простого робітника писати колинебудь, як справжні великі пись-
меники?..

У школі скоро виокремились дві, ворожі між собою, групи. Одна була з
учнів ФЗУ, які працювали в ліжкових механічних майстернях, друга була
з учнів окремої групи,—відділ якоїсь там торгово-промислової профшколи,
що не мала приміщення, де б умістились всі учні і її прикріпили, для зв'яз-
ку з виробництвом, до школи ФЗУ. Ця група мала більшість дітей кра-
марів, хлібних і соляних спекулянтів, дітей буржуазної і дрібно-буржуазної
інтелігенції.

Вони були всі дуже розвинені, начитані й чистенько зодягнені. У них
було кілька дуже здібних «лідерів», як, через наслідування газетних стат-
тей, називали їх у школі. Вони прагнули потрапити до вищих шкіл і дуже
байдуже ставились до того всього, що не було зв'язане з досягненням їхньої
мети. Ці дві групи трудно було розрізнити в перервах. Вони разом ходили.

Але в представників цієї групи були підручники, яких не мав ніхто в
школі. У них була ліпша одежа, вони були дуже виховані, не лаялись і не
бились. Але особливо ці групи розрізнялися на два протилежних табори
підчас виборів органів самоврядування, стипендіальної комісії тощо. Міс-
цевий профос «для зручності» влив цю групу до органів самоврядування
ФЗУ. На виборних зборах група намагалась провести своїх представників.
Представники ФЗУ давали відводи представникам цієї групи, як нетрудо-

вому елементові. Але ті подавали довідки від будкомів і за дотепні гарні вислови їх іноді обирали разом з іншими. Більше того, за допомогою заупеда, старого чиновного вчителя, вони провели до одного зі складів учкому своїх: одного на голову і одного на завкультвідділу. Одного разу цей учком складав звіта за свою роботу, і як головні факти своїх успіхів він відзначив роботу тих гуртків, де вже працював він, молодий розмітник.

Крім літературного, він zorganizував гурток електротехніки й спорту. Його розсердив звіт учкому. Як вони сміють, ці «вумники», при-своювати собі те, чого вони не зробили? Може б він промовчав, як і завжди, але «лідери», що верховодили учкомом, сміялись на адресу ФЗУ, і решти членів учкому, як малоактивних. Його дратувало те, що він міг би все робити краще за них, але простіше, без їхнього розумнікування. Його дратувало як буржуазні, гарні дівчата дарували оплески своїм «лідерам». Терпець йому ввірвався. Він встав, зчервонілий від образи. Його очі блищали зеленим світлом гніву, ноги дрижали. Різко кидаючи слова, він дав відповідь учкомові. Він не розумів ще, як він говорив. Але на тих зборах, що до того йшли так сухо й без життя, йому довго і гучно відповідали оплесками. Учком переобрали з ним на чолі.

Коли його кандидатуру запропонували в учкомі, на голову, він раптом зникнув і відмовився. Він вважав, що на голову повинен стати хлопець із ФЗУ, але хтось інший,—не він. Та представники ФЗУ закричали:—Він згоден! Схопили його за плечі, затулили рукою рота, щоб він не встиг відмовитися, і його обрали.

Проти голосували «лідери» від окремої групи. Дівчата навіть із «окремої» голосували за нього. Він ще не усвідомлював цього, але стрункий, худорлявий, дужий, трохи грубуватий—він подобався дівчатам. Коли хотіло, він навіть був красний, і всім подобалось, як свіжо і правдиво, хоч і різко він говорив. Йому було приємно, що перемогла школа ФЗУ, і не менше приємно відтворювалися у вухах перші оплески.

Потім він виступав ще й ще раз. Він говорив розумом і серцем все, що відчував і думав. Це захоплювало слухачів. Йому ще було страшно виступати, не читаючи з нотаток. На пам'ять він запам'ятовував цілі вислови, але не завжди вони приходили до нього в пам'ять підчас промови. Часто забував ті слова. Тоді він говорив слова, які раптом народжувалися в нього. Вони були грубуваті, але завжди захоплювали міцною і свіжою новиною.

Усе, що він зберігав мовчки в собі до цього часу—тепер всім здавалось за нове, незнане, й тому цікаве. Потім стало звичкою, на урочистих зборах і вечорах, в майстернях і в школі давати йому слово. Коли він виступав, то завжди тіло його окутувало тремтіння. Але це не тому, що боявся людей в залі. В ньому тремтіла величезна життєва сила, яка була ключем, високо напружуючись в його словах і в тембрі голосу. Коли він закінчував—довго не міг стати в нормальний стан. В нього довго ще потім стукало в скронях. Це був перший рік після голоду.

Він уникав дівчат і червонів до вух, коли вони до нього за чимнебудь підходили. Трохи обірваний і схудлий від недоїдання, він губився, не був певний в тому, що міг сподобатись. Та все ж у нього завжди жило це не-виразне бажання. Підчас обіду, він витискав однією рукою чавунну вальницю, яку мало хто міг витиснути двома руками. Він міцно схоплював за

спинку своєю широкою рукою і вільно держав стілець в поземому стані. Це пробували робити найсильніші, але стілець висковзав з їхніх рук, в них не було такої хватки. В нього дедалі більше з'являлось бажання подобатись дівчатам і він з задоволенням стежив, як вони з нього любуються.

Але в товариських розмовах він говорив про дідат напівпризирливо, висміював їх. Він сідав на стілець, найвіддаленіший від них. Коли приходили до нього дівчата, то він нетерпляче бажав, щоб вони якнайшвидче пішли. Їхня присутність окутувала його жаром. Він нікого не бачив перед собою в той час від хвилювання. В його очах перемінювались тоді люди, як в кіно, і він відчував себе людиною, яку при всіх роздягли і поставили голу.

Одного разу його кляса перейшла до іншого приміщення, до теплішого. Захворів викладач і їх з'єднали для загальних занять з окремою групою. Там, в новому приміщенні, було забито вікна фанерою і це зимою утеплювало кімнату. Піч ледве-що чаділа. Сиділи в теплому одязі. Всі парти в новій клясі було переплутано. Він сів на яку натрапив. Від затулених вікон в клясі було темно. Прийшов завідувач школи ФЗУ й майстерень, попросив його поставити патрон з лямпочкою. Його вже всі знали, як хорошого електрика. Він виліз на поставлені одна на одну парти і приладнав патрон. За ним з увагою стежив весь колектив.

Він закінчив роботу і зііз. Просто йому в вічі дивилась з незахованим захопленням гарненька дівчина, з «окремої». Він одвернувся, щоб піти до себе. Але всі парти навколо було зайнято. Він знову оглянувся на дівчину. Вона ще дивилась на нього, спершись на парту. Ця парту була його. Він хотів сісти на іншу, але згадав, що там лишились його книжки. Підійшов і, дивлячись перед собою на викладача, сів на своє місце поруч з дівчиною. Коли вона нахилилась записувати лекцію, він глянув на неї. Вона була в чистенькому, хутрянному пальті, перед нею на парті лежав білий хліб з маслом і медом. Він дуже любив масло й мед, але майже ніколи цього не їв. Про нього він знав більше з книжок. На ньому була стара, полатана курточка, перешита з дитячого пальта. Біля пояса вона була вимазана в машинову олію і іржу від розмітницької плити. Він подивився на свій сніданок—шматок чорного яшного хліба—свій пайок. Найкраща його сорочка, в якій він ходив у школу—була сорочка з спеодягу батька. Вона була тверда, як просмолений брезент, вифарбована в рижий колір іржі, і ліпшою була лише тому, що була ціла, без латок.

Він подивився на її і на свої ноги. Її маленькі ніжки були взуті в прості, але опрятненькі чобітки. На ньому були дерев'яні колодки, обшиті зверху байкою. Його лице зашарілось. Але це не була краска ніяковости. Це була краска образи за себе і таких, як він. І образа на всіх добре зодягнених, що ходять в хутряних пальтах, приносять на сніданок масло, мед і білий хліб. Він зовсім ясно відчував свою духовну і фізичну перевагу над цією дівчиною. Але він був схожий на волоцюгу, а вона донька головного бухгалтера заводу, вона мала все недосяжне для нього, була щаслива й безтурботна.

Він розмовляв з нею після лекцій, перед заняттями гуртків. Вона теж лишилась на заняття. В його розмовах була нотка грубоватого висміювання і напівпризирства. Він відчував, що цим він зможе стати вищим над нею, навіть в розмовах показати свою перевагу. Він задав їй питання.—Що

вона робить звичайно?—Власне це його не дуже й цікавило. Та все ж у них і ні про що було говорити.

Вона обернулась до нього, щоб відповісти, але раптом почервоніла, зняковіла і, дивлячись з жахом і огидою на комір його куртки, щось пробурмотіла, встала й швидко пішла.

Він лишився здивований. Що таке вона побачила на ньому? Він оглянув себе і раптом знову лице його зашарілось і, як завжди в таких випадках, він перестав бачити все, що навколо. По його комірі лізла велика одіжка воша. Але він не відчув призи́рства до себе.

— Ну, що ж, ну, побачила вошу на комірі. В мене вона не одна. В мене по два місяці білизни не міняється. Ну, що ж з цього!—говорив він про себе, сердито й байдуже.—Через це я не гірший від цих чистеньких і не вошивих баришень і кавалерів?

І як на смерть поранене левеня, він дав шалений бій всім цим розвиненим, начитаним, чистеньким і пристойним людям. Він став любимим обвинувачем в громадському суді. Різко і брутально, з неприхованим гнівом, розносив він на-тріски цих пристойних молодих людей за кожний їх вчинок проти громадськості. А вчинків цих були чимало. Учні ФЗУ поступово розворушились, лишили позаду себе боязкість, стали сміливішими й зміцніли.

Поставлені на задній плян «лідери» з'являлись на заняття гуртків, особливо літературного, розв'язно і «вумно» усміхались над ним і його товаришами, показуючи високу начитаність, культуру, лоск. Вони пропонували закрити всі гуртки, тому що, по їхньому, ними керували малописьменні люди.

Він віддавав, що належало, їхнім знанням. Вони справді знали багато, а він лише почав підводитись із темряви. Але те чванливе підкреслювання свого культурного зверхництва приводило його до ошаління.—«Чому вони перешкоджають нам рости? Ми сами дійдемо до всього того, що знають вони й підемо далі!»

Ці «лідери» завжди складали опозицію на загальних зібраннях. Вони відзначали в фабзавучників лише помилки і нахабно висміювались над ним і його групою, бажаючи виставити його, як смішного, жалюгідного і хворого юнака. Вони зривали загальні збори, щоб скомпрометувати його і всю групу майстерень ФЗУ.

Він справді мав хворий вигляд і дуже схуд. Але це було від надзвичайного напруження. Він щоденно недоїдав, але успівав учитися, працювати в майстернях, в учкомі і керувати гуртками. Він би не міг дати відповіді, як все це в нього виходило зразу. Але тим більше він зненавидів всіх тих ситих рожевих юнаків, що встигали готувати завдання і читати цікаві книжки. Він мало читав. На літгуртках він вважав за потрібне й цікаве читати лише свої оповідання і фейлетони, в яких він злісно висміював «лідерів». З лихоманною поспішністю він учився малювати олівцем і незабаром свої фейлетони став ілюструвати власними малюнками.

Перед його, несподівано виявленими новими й найновішими здатностями всі припадали. Про них з повагою говорили вже й «лідери». Але все ж, у нього не було глибокої культури. Він більше все робив «від себе».

Підчас опрацювання завдань з математики він ішов до шкільної

електролабораторії, яку йому доручили на завідування. Він зненавидів чомусь математику. Вона йому здалася нежиттєвою і сухою. Свою енергію він розряжав у громадській діяльності. Але під кінець року йому треба було складати звіти.

— Я здам їх не згірше за вас, «лідери»,—сказав він собі. За місяць, перед кінцем занять, він сів за математику, намагаючись зрозуміти її внутрішню суть. Та система думання, що складалась в нього, допомогла йому. Він склав звіти прекрасно. Вчителі трошки побоювались, тому що декого їх зняли зі школи за ухвалою учкому. Це були старі, прокислі в старому вчителі. Механіку й опір матеріялів йому поставили зарахованими за громадську роботу. Викладачі говорили про нього, як про зразок того, як можна працювати над собою.

Але це коштувало йому величезного зосередження всіх своїх здібностей.

IV

На випускному вечорі школи він говорив від імени тих, що закінчили, і читав свій фейлетон про звіти. Фейлетон мав величезний успіх. Але цей успіх вже не тішив його. Він багато, дуже багато одержав в ФЗУ. Та все ж цього було мало. В ньому міцно вселилось бажання досягти такої високої культури, якою володіють «лідери», а потім стати кращим за них. Зі всією силою молодого шалу він зненавидів їх за те, що вони вивчають красиві доповіді на тему про революцію. Вони вчили їх з книжок, які ще не дійшли до вулиці, через яку тече рів. Ця вулиця ходила робити революцію, але не читала про неї красиво написаних книг.

На випуску йому пророкували майбутність Едисона. У спортивному клубі говорили, що він стане видатним спортсменом. У громадських організаціях, в групі комсомолу говорили, що він потім, коли підросте і буде в комсомолі, стане великим політичним керівником. В майстернях про нього говорили, як про талановитого, що має ясновидність рисунків, розмітника. В літературному гуртку говорили, що він буде великим письменником. Сам же він був дуже стомлений для своїх п'ятнадцяти років і виглядав років на чотири старішим.

Подолання всіх перешкод культурного зростання вимагало від нього великого зосередження своїх життєвих сил. Він в дитинстві дуже хотів бути «дорослим». Він зробив собі особливі підтяжки, що опускали до землі його короткуваті брюки-кльош, зроблені з мальовничого англійського мішка. Ці брюки, з мучних мішків «Ара»,—здавалися високим недосяжним витвором мануфактури і кравецтва. Він поступив на допризовний пункт всеобучу за п'ять років раніше строку. Йому хотілося швидше жити, все робити, все пережити, все відчувати. Йому хотілося швидше, перед усіма, перед товаришами, перед дівчатами здаватися дорослим і робити все те серйозне і справжнє, що роблять дорослі.

Тепер він справді був дорослим. Він здавався навіть далеко старшим за свій зріст. Він закінчив ФЗУ. Він уже багато знав. Але від цього він здавався собі нікчемними, тому, що рівень світових знань, що далі він пізнавав їх, здавався недосяжною горою.

Після випуску з майстерень і школи він перейшов на великий завод, де працював його батько. Його прийняли, як розмітника, відрядили в котель-

ний цех. Але зразу ж його ждала зневіра. Вся розмітницька робота тут здавалась зовсім іншою, відмінною від тієї кваліфікації, яку він дістає. Все те, що він знав, здавалося нічим, не тим, що було потрібне. В бригаді він лишився найостаннішим. Він не розумів нових рисунків. Вони були зовсім іншого порядку. Йому доручали дрібні роботи, але він не розумів, для чого й куди вони йдуть. Таке незнання причин, коріння того, що він робив, доводило його до отупіння. О, коли б він знав, що він робить і що воно вийде після роботи,—тоді б йому все стало просте і ясне! Але це добірання істотности діла здавалось труднішим, ніж робота в майстернях. Бригадир поспішав працювати за нормою і відповідав на питання дуже коротко і без зв'язку. Взагалі він не любив розказувати секрети свого діла. Але цей бригадир дуже багато знав. Він, навіть, працював конструктором, коли на це була потреба. Від всього того молодий розмітник припишк, відчув себе маленьким, нікчемним. Він запропонував утворити в цеху технічний гурток для вивчення підручними нових замовлень, але над його витівкою майстри і начальник посміявся—тільки й всього.

А завод був величезний. Підчас обіду він ходив по цехах і все оглядав. Майже у всіх цехах знаходив товаришів свого дитинства. Вони поступили туди ще раніш від нього. Вони добре вже знали завод і показували йому всі достоменності його. На крані, який подавав матеріал для його бригади, мотористом сидів давній його товариш. Він колись навчав його перших законів електротехніки. А тепер виходило, що він лише початковий розмітник, а його учень—вже досвідчений електрик-кранівник. В тоні його товаришів і в ставленні до нього відчувалась нотка зверхництва і піклування. Це його злило. «Я буду не гірший, ніж ви, хлопці!»—шептав він.

Але, коли б він це й кричав, в цеху ніхто не міг би почути. Заглушливо дзвенів і плакав залізний лемент пневматичних молотків і вибивалень. Людський голос тонує в ньому. Підручні, стоячи поруч начальника цеху, для витівки, кричали на його адресу всілякі лайки. Але начальник нічого не чув. Одного разу він крикнув на адресу начальника кілька слівець. Він хотів колинебудь справді вилаяти начальника за те, що той відмовив організовувати технічний гурток. Але якраз в цей час припинилось подавання повітря, раптом наступила могильна тиша і лише продзвенів його голос. Начальник обернувся, підозріло подивився на нього і, заклавши руки за спину, пішов. Його білий китель довго потім мерехтів в очах.

— «Який я маленький дурень,—думав він про себе,—який я дурень!» Але цей настрій зразу змінився на інший. До його рук прилила кров. Від неї набухали пальці і робились теплими.—«Ми ще подивимось, як я буду працювати!»

Вдома він розповів батькові, яку роботу йому дали. Але ні слова не сказав про те, що він не розуміє того, що робить. Він, як і раніш, був надто самолюбним. «Все на красоту!»—сказав він батькові. Той усміхнувся у відповідь, гарно й тепло.

— Для того вас і в ФЗУ вчили! Для нас такої науки не було!..

Прогулянки підчас перерви на обід по заводу його багато чого дали.

Він побачив в остаточній формі казани, димоходи, трапи, майданчики, економайзери, сухопарники, які розмічував бригадир. Те, що бачив, він порівнював до рисунків і йому багато чого стало зрозумілішим. Тепер він

почав робити, в нових рисунках, відкриття за відкриттям. Він дивився на рисунок, а в його уяві виростали, й пропливали перед ним, величезні казани з павутинням майданчиків і трапів. Кожна лінія виростала в його уяві, в готовому вигляді, як готовий виріб. Його захопило до тремтіння те, що він пізнає мудрощі ліній і цифр, з яких потім виростають дивовижні казани.

Він любив стежити за очима свого бригадира і за тим, що бригадир робить. Цим він ловив перебіг бригадирських думок. Кілька разів він перевіряв його з перебігом власних думок. Вони співпадали все частіше і частіше, все більше й більше. І знов це наповнювало його істоту захопленням до захлинання власними словами. Швидко він навчився відгадувати наміри до дії бригадира і сам їх робив. Самий той факт, що він однаково думає й розуміє з бригадиром, доставляв йому величезну радість. Але слово радість не може показати стану його почуття. Почуття доходило в нього до свого найвищого краю.

Ніколи, ні одним словом бригадир не показував, що бачить успіхи свого підручного. Раніше підручний повинен був попрацювати років десять, щоб на нього стали вважати і з ним рахуватися. А йому дуже хотілось дістати таке просте і ласкаве схвалення. Адже він не дарма вчився? Та все ж кожного дня він одержував від бригадира дедалі складнішу роботу. Решта підручних, які раніш ставилися до нього зневажливо, почали тепер поважати його дедалі більше. Вони вважали себе практиками, а тих, що закінчили ФЗУ, за теоретиків. Але він, всього лише за кілька місяців, наздогнав їх, хоч вони працювали вже по два роки. Він дуже подобався своїм товаришам по бригаді, через свою велику мускулатуру і дужу фізичну силу. Коли одного разу підчас перерви на обід він підніс однією рукою по кілька разів двохпудову гирю, підручні стали особливо його поважати. Коли в цеху починалась бійка, учні, яких підчас обіду ганяли підручні, кричали їм:

— Ви—дурні великі! Ви б до «нашого» підкотились. Він вас всіх візьме на одну руку!

На нього приходили навіть дивитися, коли він, вмиваючись, роздягався до пояса. Деякі з поважною мовчанкою чіпали пальцями його опуклі м'язи.

Через півроку захворів бригадир. Від довгого сидіння на залізі в нього розпочався жорстокий ревматизм. Захоронювальні матраци почали видавати лише за радянської влади. Страхаса звільнила його від роботи на 5 місяців. Бригада лишилась працювати одна.

Ранком, коли ставали на роботу, прийшов майстер і сказав, що вони будуть працювати з новим бригадиром. Але бригада в один голос запро тестувала. Вона вимагала, щоб за старшого лишився старший підручний.

Він був сп'янілий від свого нового становища. Вся та маса робітників, яку було зв'язано з розмічувальним бригадиром, тепер зверталась до нього. Йому було незручно й соромно, коли старі казанярі називали його на ім'я й по батькові. Відповідальність, яку мав бригадир, була надзвичайно велика. В трудних випадках він радився з майстром. Іноді він йшов за викликом на збирання казанів, зовсім не уявляючи собі, що від нього вимагають. Але за приготуваннями збиральників та з уривків чуваних скрізь лемент заліза слів, він уявляв собі суть того, що від нього вимага-

лось. Починала негайно працювати його фантазія і малювала в його уяві картини того, як би він сам робив збирання. Одночасово починала працювати друга частина його голови, яка всю цю картину доводила до суворой ясної простоти. Він вголос говорив про все придумане бригадирові збиральників. Той слухав його, перепитував і погоджувався. Виходило часто, що цей процес блискавичного відкриття нових способів збирання був іноді раціональнішим, ніж попередні. Він відкривав це раптом, коли зосереджувався всіма своїми силами і здатностями, коли пригадував все те, що бачив в фаб-завучі. Те що він відгадував нові способи роботи, а не лише готові, збагачувало технічний досвід цеху—адже, коли б всі лише пізнавали готове,—ніколи б техніка не пішла вперед? З ним поводитись тепер, як з рівним. Але не те було, коли він носив за своїм бригадиром струмент, хоч і тоді він знав стільки ж, або ще й більше. Теоретичні знання стали потроху бліднути і притуплятися. Лишались з них лише ті, які були потрібні щоденно. Йому подобалось найбільше те, що існує, творча кваліфікація розмітника. З початку його вступу до котельного цеху, він гадав перейти в електрики. Але тепер це здавалось йому вже смішним. Все далі й більше він починав вірити в себе. На його чолі лягла перша глибока зморшка.

ЧАСТИНА ТРЕТЯ

(Продовження нотаток Андрія Мартінцева)

I

Сьогодні я пишу вже не про «нього», а від свого імені. У мене так багато разів виходило слово «він», що коли розмова йде про кількох чоловіка, то невідомо, хто власне «він», і хто не «він».

Як все таки погано я володію пером. Я не знаю, для чого веду свої нотатки—спочатку записую окремі думки й факти по блок-нотах, а потім переписую в маленькі розділи—уривки. Я гадав, що може в майбутньому ці нотатки стануть матеріалом для якоїнебудь повісти.

Що було запримітного за останні дні?

Поперше, я вступив до комсомолу. Свого осередку в нас не було. Вступав я в сусідньому електричному цеху. В нашому ж цеху була група з цех-оргом на чолі. Хлопець він—«на-ять». Спитали, де працює батько? Відповів. А його, якраз, всі знали. Спитали, де сам працював раніше?—Відповів. Теж були деякі, що бачили мене в майстернях. Чому раніш в комсомол не вступав?—питають.

— Малий літами був, кажу, а групу відвідував!

— Хороше малий, коли хлопця женити пора!—кричить хтось. І сміються всі. І справді, хто не гляне на мене—ніколи не скаже, що мені пішов лише 16-й рік. Великий я вже тілом. І почуваю, що макітра моя теж варить не погано. Майже весь актив цього осередку вчився раніш зі мною у початковій школі. Там на все місто були лише єдині майстерні і хлопці виходили з них вже з деякою кваліфікацією. Разом зі мною затвердили з нашого цеху ще дев'ять хлопців і за ухвалою бюро колективу в нас зорганізувався самостійний осередок. Хлопці—гожі, в більшості—юнаки.

Але працювати в нашому осередку було труднувато. За винятком трьох-чотирьох чоловіка ніхто не мав ніякої звички працювати. Найсильніший за всіх був секретар, він в цьому році закінчив фабзауч заводу, в десять раз

більший ніж наш, був там за голову учкому. За ним, мабуть, ішов я, а за мною—решта. Так перших п'ять чоловіка і обрали до бюро.

Завод щойно розгортався. Багато цехів майже не працювало. Після громадянської війни багато варстатів було зруйновано, не вистачило металів. Все поволі відновлювалося. Зовсім недавно завели радянський червонець і зникли «мільйони». Заробітну плату видавали з перебоями. Працювати було не легко. На наш цех було накладено дуже слабку виробничу програму,—так, аби лише не зупиняти роботи. Замість належних трьох тисяч чоловіка, в цеху працювало лише п'ятсот шістдесят чоловіка корінних казанярів, яких завод беріг для майбутнього.

І осередок наш не знав толком, що треба робити. Єдине гасло в нашому осередку, яке стосувалось до виробництва:—«Комсомолец—зразковий на виробництві». Але ми більше провадили різних кампаній і рокових революційних подій. І зростав наш осередок теж за подіями. Настали роковини з дня смерті Леніна. Хлопці сказали:

— Ленін вмер, дамо замість нього сто чоловіка!

Виросли трошки, потім умер Фрунзе і хлопці сказали:

— Фрунзе вмер, даймо замість нього п'ятдесят чоловіка!

Знову вирости.

Потім вже росли в роковини смерті Карла Лібкнехта і коли вмер Фелікс Дзержинський. Аж самим стало смішно. Коли б тепер ще хтонебудь умер, то у нас був би зовсім великий осередок. Найцікавіші дні в осередку були тоді, коли колектив влаштовував суботник для розчищення пустиря під новий сад металістів. Вся заводська організація вийшла на роботу разом з позапартійною молоддю. Прийшов на роботу весь окружком комсомолу й партії. І було так приємно нам пацанам, працювати поспіль з головою окрвиконкому і з секретарем окружкому. Побачив я, тоді вперше, наших комсомольських «вождів», як ми їх називали. «От, думаю я,—хлопці! Найліпші на всю округу!» Навколо слова «секретар окружкому»—в мой уяві виникало зоряне сяйво. Лише й читаєш в газеті—там, мовляв, виступав, та ось те сказав. І я подумав, які ж дивні люди є там, в ЦК? Але я ніколи досі не бачив ще живого, справжнього цекіста.

Хороше було на колективних зборах всього заводу. Зберуться хлопці, дівчата в заводському театрі, зі всіх кінців. Весело! У нас, взагалі, цеховий осередок має мало прав, і мало що сам робить. Великі роботи завжди провадяться лише в масштабах колективу. І по моему в нас навіть не гаразд робиться. Бюро чекає вказівок з колективу на всяку дрібницю і без них нічого не починає. Не подобається це мені.—на нас ніби хто пута наклав.

Недавно почалась в нашому цеху виробнича нарада. Я ходив туди, слухав. Начальник читає писану промову і все зразу, про все. Про все зразу виступають і в дебатах. Про все зразу пишуть в резолюціях. І ці довгі резолюції, невідомо де потім зникають. Робили лише дещо. Попробував я, як економ-відділ, виступити на виробничій нараді, мене і слухати не стали. Молодий, надто, мовляв.

II

Що далі йде час, то все більшу й більшу різницю бачу я між собою і багатьма нашими товаришами. Різниця ця є і в виробництві, і в осередку. Те, що я закінчив ФЗУ, мої заняття електротехнікою, ходіння до цехів і

робота з дванадцяти років в гуртках і комітетах не пройшли марно. Потрошку я знав майже всі кваліфікації. Так би мовити—в мені було закладено по зернятку від кожного вміння. Яке хочеш, таке й розгортай! Те ж було і в осередку. Майже всі галузі комсомольської роботи, хоч і потроху, були мені відомі. Так, зовсім забув—з самого першого нумера, я читаю «Комсомольську Правду». Прекрасна газета, але скільки вмовляю наших хлопців її передплатити,—читають її лише деякі. Та й то не все в ній читають. А там все цікаве, все потрібне. І зразу помітно різницю між тим, хто читає її і хто ні.

І от, на виробництві я випереджаю у кваліфікації всіх старших підручних зі швидкістю паровоза. Мене офіційно вважають за помічника старшого бригадира. Сам майстер почав зі мною радитися. Раніш він ніби мене не помічав. Підійде до бригадира, а до нас спиною. Але, коли я кілька разів втручався в розмови і давав свої поради, він змінив своє ставлення до мене. Та все ж, поради мої він з бригадиром вислухував мовчки, ніби мене не існує біля них. Всі вони по-старому дивляться на підручного. По їхньому, підручний років з десять повинен вважатися за дурника, а потім лише стає людиною. Але по тому, яку ухвалу робив майстер, було видно, що мою пораду приймали. І от, те, що я знав багато кваліфікацій, багато читав технічних книг і багато спостерігав,—допомагає легко охопити кожне питання. Розбирали ми, на днях, рисунок нового казана. А мені ясно так уявилось, як, де і на яких варстатах і в який спосіб це буде зроблено. Чудно я якось все сприймаю. Кожну лінію, цифру, моментально уявляю перед собою, виробляє вона в цілу картину, як в кіно. І тоді все зрозуміло.

Хлопці в нашій бригаді самі визнали мої знання. В трудну хвилину, під час здавання проб, вони йдуть до мене за порадою. І майстер любить постояти, погомоніти, порозпитувати і попробувати м'язи.

Те ж вийшло і в осередку. Зразу мені багато дечого було неясного, як і що робити? Традиції першого покоління комсомолу я щойно почав сприймати. Але дедалі—рік один минає—все стало ясне! Весь завод, всі заводські організації (а в нас їх чимало, як в окремій державі) для мене тепер стали зрозумілими. І от чудно—ніхто мене не ставив на чолі заводу, на чолі всього осередку. А в мене прокинулось нове почуття. Ледве що десь не так робиться в мене душа болить. Ніхто не питає, і не просить моєї думки, а мене так і тягне показати на хибу, або дати нову пропозицію. Або до стінгазети, коли напишу чи на зборах скажу, і увесь час думаю, навіть ввільні намагаюсь про все скласти свою думку.

Так я думав і про наш осередок. Чудним мені було, що працювали ми на виробництві, такому великому, а робили чорт знає що, але не те, що треба. І те, про що я думав, знаходив потім в «Комсомольській Правді». І жаль мені ставало, чому я не знав, що мої думки—правильні і не написав раніше до газети? От на цьому в мене завжди виходить розходження з багатьма хлопцями. Даю я нову пропозицію по роботі. Зовсім нову! Вислухають її. Бачу—подобається всім! А проголосуємо—більшість боїться починати нове діло.

«Ще, кажуть, вказівок із колективу немає». Минає час. Читаємо про те ж саме в «Комсомольській Правді», а через два тижні про те ж саме надходить директива з окружному і з бюро колективу.

— Ну що, кажу,—а я що пропонував?

Мовчать!

Опрацював якось то я, разом з секретарем, пропозицію про поліпшення загальних зборів. Всі знали, що вони негаразд у нас відбувалися. Але надто сміливими здалися наші пропозиції товаришам. І як не побивалися—дещо визнали, а найголовніше відкинули. Пропонував я провести конкурс на ліпшого виробника. Теж заміняли. Діло, кажуть, велике, не вправимося! Та й кому цього треба? А один просто так і сказав: «Це,—каже, Андрюшка хоче першу премію забрати».

Еге, раз діло пішло на особисте, я кинув про нього говорити. А потім така ж пропозиція в «Комсомольській Правді». Читають! Значить в інших заводах теж про це саме думали? Лише там хлопці сміливіші,—надумали й зробили. Зробили й написали. А я все ще не знаю, чи правильно я це надумав, чи неправильно. От, коли б хоч раз в житті поїхати до якогонебудь чужого міста!

Але з того часу я взяв собі, як правило, обов'язково провести в життя те, що вважав за правильне і від цього правила не відступав. На проплективі слухали, нещодавно, доповідь представника окружкому про міжнародний стан. Нічого собі доповідь, лише видно, що мало доповідач газети читав. Не глибоко все він знав. Я й виступив. Це був перший мій виступ перед заводським активом. І вийшло так, що мій виступ став за основну доповідь. І хлопці не в доповідача питали якими матеріалами користуватися, а в мене. Бачу, що доповідач образився і деякі секретарі, інших великих осередків, образились. Вони були секретарі, а я був лише економвідділом осередку. «Ну, й ображайтесь, думаю, знання вам самі зі стелі не звальються. Хоч ви й секретарі!»

Потім, на великому колективному зібранні, в день других роковин смерті Леніна, дали мені зробити доповідь. Справжній доповідач захворів, мене звільнили після обіду від роботи, покликали до секретаря колективу і посадовили готувати доповідь.

Не знаю, що подобалось хлопцям у моїй доповіді, лише дуже багато було оплесків, а один високий такий хлопець із президії мене по-плечі поляскав і похвалив. Потім я довідався, що це приїхав до нас секретар нашого губкома і член бюро ЦК.

Після того я набрався ще більше сміливості й кілька раз на самому бюрі колективу давав пропозиції. Одного разу мені довелося кріпко розкритикувати пропозиції секретаря найбільшого заводського осередку, як секретар колективу одного разу розкритикував і мене. Мені передавали потім, що секретар того осередку говорив потім нашому секретареві:

— Надто розумного з себе ваш Мартінцев корчить! Рано йому ще! Молодий!

А я зовсім ні за кого себе не ставлю. Я хотів просто, щоб не гірша, а ліпша пропозиція йшла в діло.

III

В нашому місті, того року, зорганізувалась літературна група. До того часу ніхто з нас не мав ніякої уяви, як і хто пише романи, повісті, оповідання, вірші. Я в житті ще не був в редакції нашої окружної газети. Боязко було туди заходити і соромно. А що, як хтонебудь спитає:

— Може ти теж, хлопча, писати лізеш?

Боявся я нести в редакцію замітки. Я здавав їх до нашої заводської стінгазети, де мене обрали до редколегії. І страх і повага до надрукованого на справжній друкарській машині,—жили в мені. «Не звичайні ці люди, які пишуть». І все я думав—як би хороше влаштувати біля редакції поштову скриньку, покласти туди статтю чи фейлетон і втекти. А якщо будуть сміятися, то хоч не в вічі.

А писати мені хотілося і треба було до зарізу. До своєї стінної газети я писав фейлетони. А інколи передові. Знання справжнього в мене не було. А більше почуття. Та й критикувати було чого—все ще в заводі було слабе, незлютоване, незорганізоване. Іноді подумавши навіть, що якась контрреволюційна рука орудує. А для себе самого я писав оповідання, наївні такі. Наслідував я всякого письменника, якого тільки прочитаю. Прочитаю гумориста—пишу гумореску. Прочитаю іншого, таким же тоном і сам пишу. І думав—а що, як напишу, випадково, таке хороше оповідання, що всі хвалитимуть і дивуватимуться,—як, мовляв, такий хлопчина і таке оповідання написав? В мене вже є й поклоники, які пишуть ще гірше, ніж я. Але, «справжні» напевне б сміялися б надо мною, коли б прочитали мої оповідання.

І от, дуже цікаво мені ходити на вечори літературної групи. Слухаю доповіді, дещо розумію, дечого ні—дуже вже багато доповідачі вживають чужих слів.

За ці чужоземні слова і розсердився я, сам про себе, на одного доповідача. Довго так він говорив про те, що таке пролетарська література. І чи можлива вона, і якою вона має створюватися. «Ех, думаю, чого тут сперечатися?—Коли робітник пише,—значить пролетарська література, коли ні, значить яканебудь інша, тільки не пролетарська!»—І подав йому записку про це, злу таку.

Доповідач, попри мої сподівання, на мою записку відповів дуже докладно і заставив мене навіть задуматися. «Буває іноді,—каже,—робітник може висловлювати непролетарські думки, шкідливі робітничі кляси!» І цитує тут же чийсь плаксиве писання,—вірша про НЕП. «А виходець із чужої кляси, як приміром Енгельс, в політиці може далеко краще виявляти волю пролетаріату. Хоча в основному, записка правильна. Справжні письменники пролетаріату повинні вийти з його лав. А дрібно-буржуазні письменники в найкращому випадку гаразд викривають дрібну буржуазію, а робітника часто показують недостатньо, поверхово, схематично».

«Чому б і мені не стати отаким письменником?»—думав я,—адже робітник же я, до нігтів!» І від цієї думки у мене зчервоніло обличчя до самих ушей. «Ну й справді,—чому б мені не можна? Чому б це й не я?» Кров вдарилася мені в мізок, і я, як п'яний, пішов додому.

Небо ворухилось наді мною тисячами зор, повітря ночі тихо гоїдалось навколо й шуміло. І ця краса природи цілком відповідала моему підвищеному настроєві.

IV

Як непомітно пролетіли ще чотири роки в заводі! Ранками тричі гуде гудок. Довгі вулиці й перевулки, заводські турнікети, дорога до цеху через заводський двір, то по один бік головної контори, то по другий бік, обід, шабаш, відпочинок—так кожного дня. Але й кожен день, майже завжди,

щось ніс нове. В цеху,—новий рисунок прийде, в осередку—я за секретаря там,—старий на робфак пішов, нове діло починаємо, і за нове діло братися приємно. Але сьогодні я залишаю завод. Прийшов до нас в цех секретар колективу і оргвідділ окружкому. Кажуть:

— Згортай вудочки. Здавай струмент—забираю тебе до міста працювати.

— Куди до міста,—питаю?

— В редакцію! Представником від окружкому. Адже ваша стінна газета дістала перший приз на виставці. Значить—розумій!

— Пострівайте,—кажу,—а в майстра ви запитали?

— Це, кажуть, не так обов'язково.

І сміються ще.

Вони пішли, а я стояв, як остовпілий. Як, чому мене? Мало людей у місті? В заводі? І куди—в редакцію? Та ж там не люди—напівбоги. Як же я, такий ось.. і з ними? А осередок же як? Нового, значить, секретаря треба? А бригада ж як?

V

Увесь вечір минув, як в чаді. Зовсім пізно сів я за стіл і перший раз за все життя став писати вірші. Батько втомився після роботи, працював надурочні, важко спить. В мене шелестить папір, і чую—він прокидається. Мій хороший, тату! Спи! Коли ж я інакше зможу писати? В горлі застряв гіркий клубок. І хочеться подивитися, як воно буде в редакції, і шкода цех кидати, і хлопців наших особливо! В грудях клекоче все, як вода, коли в неї встромити розпечене залізо. Пишу вірші, а рими не підходять до того, що хочу сказати. Ніби от налили в казан на пробу води і випускають її потім через маленький отвір. Захлинається в ньому вода і не може плавно вийти. Слів в мене не вистачає.

Ось що в мене вийшло:

Ех, прощайте заводські хлоп'ята!
Надійшов нам розставання час
І суворі корпуси прощайте—
Я сьогодні покидаю вас..
Як гудить-гудить, не замовкає
Пневматичних машинок рій.
Чи він зрозуміє, чи узнає,
Що їх треба кидать на покій?..
Гарно їм у сталі бути закутими.
Знай своє—свердли та ріж металъ,
А мені без них, як безпритульному,
На портфелі промінати сталь!..
Чи мені вже гул цехів нестерпний,
Чи я рвуся скинуть спецкостюм—
Рідний шум котельної майстерні
Не зміню на пер скрипливий шум.
Та не треба міркувати довго.
В димнім спокої губить думок.
В мене біля серця молодого

Б'ється рідний, з Леніним, квиток...
 Так не плачте—нагель, сталі лист.
 Преси, ви ж листи—кромсайте в мент їх.
 Ваш Андрюша буде журналіст.
 Журналіст, а може і письменник.
 Тож прощайте, хлопці заводські мої,
 І цехів суворих корпусу,
 Керна, гостроточені, сталійні—
 Я сьогодні покидаю вас!

VI

Читав сьогодні вірші своїй бригаді і здавав струмент. Хлопці вірші похвалили, лише сказали:

— Це ж де в тебе спокій димний? В нас? Передрейфив ти, браток, перед редакцією!.. Але тільки не хнич і не співай, коли читаєш! Раз треба йти, значить треба! А подивимось ще, може знову до цеху вернешся?

VII

А в редакції не так то й страшно, як мені здавалось. Дали мені для початку дещо написати. Написав. Різниця та, що вона, статейка моя, раніше в стінгазеті вміщалась, а тепер у друкованій. Колись статейку тисяча чоловіка читало, а тепер десятки тисяч. Хоч, правду треба сказати,—і виправляли дещо. Мій старший—завідувач відділу, теж із нашого заводу, вчить мене, показує, що вже сам знає.

Взагалі, в нашій редакції ніби дві половини: половина інтелігенти, аполозина робітників, з робкорів. Перші вважаються за фахівців свого діла, пишуть щонайважливіші статті, фейлетони. Ми придивляємось до них, вчимося і помаленьку пишемо теж. А крім них я все заглядаю до своєї «Комсомолки» і до великої «Правди»,—теж почав читати. Ставляться до нас, наші спеці, добре. Вони—кандидати або члени партії, деякі—позапартійні. Я теж кандидат—майже за місяць до відходу передали мене в партію. Зовсім вже, як великий! Подобається мені, як говорять наші спеці, дотепно так, з жартами, дуже легко їх слухать. І самому хочеться навчитись так говорити. А говорити тепер доводиться багато, що не день, то одна, а то й дві доповіді робиш з робкорівських тем на заводах. І якщо сухо так говорити, як в резолюції,—яку б ти важливу справу не викладав, слухають не гаразд. А ледве жарт який, до речі тільки,—зовсім інші розмови.

В мене вже популярність єсть. Звонять по телефону, зробіть, мовляв, у нас доповідь, цікаво,—кажуть,—вона у вас виходить. Наші спеці слухають, як я їм відповідаю, розуміють про що розмова йде і про себе усміхаються. Видно не можуть повірити, що, крім них, ще хтось доповіді може робити.

VIII

Літературна група збирається вечорами. Тут же в редакції. Приносять хлопці вірші, оповідання, читають. Одні криють, інші хвалять. Є в нашій групі два чудаки. Вони додержуються різних напрямків в літературі. І якщо один вихваляє, другий обов'язково лає.

Ми іноді сперечалися на бублики, що, мовляв,—цей лаятиме, а той хвалитиме. Хто їхніх звичаїв ще не знав, той страждав на бублик.

Прийшов на групу якось один чоловік, і я чув, як він говорив на вухо своєму сусідові:

— З того часу, як я довідався, що за рядки віршів платять по карбованцеві, в мені прокинулась душа поета!

І от цей сукин син приходить і читає свої бридкі вірші і сердиться, що їх не друкують.

А я боюсь читати щонебудь на групі, хоча помаленьку пишу. Страшно вислухати собі вирок. Ліпше вже я, покищо, сам себе буду критикувати. Коли схоже на щось путнє—добре, коли ж ні—зробити так, щоб було схоже. Кажуть, що ніби пишуть, коли приходить надхнення і треба мати багату фантазію, щоб все видумати. От чоловік нічого, ні про що не думав ніколи, а потім, як закаламутить його—сів він і написав!..

Чудно!.. На мене теж якось наїхало—сів і... поніс всяку ерунду. Нічого я до того часу не спостерігав, не думав, не виношував, ні з чого, видно, і словам було братися.

А як же, кажуть, що письменники вигадують те, про що пишуть. Чи в мене голова інакше улаштована?

Факт, що інакше! А я теж—зі своєю макітрою, та в письменники...

IX

Читаю іноді книги різних письменників, але тільки дуже рідко доводиться це робити. Який скандал! Вийшло, отже, що я нікого й нічого досі не читав, крім політичних брошурок і газет. А ще раніше—Ната Пінкертон і закон божий. Мені закон божий подобався іноді тому, що там пригоди з чудесами описувалося, цікавіше іноді, ніж у Шерлока Холмса. Ну, звичайно, куди мені до них, до тих всіх письменників!

Але, коли ж вони читають. Я приходив з заводу не раніш шости-восьми годин. Завжди засідання. Сядеш за газету, чи за політичну книжку, до доповіді приготуватися, посидиш і заснеш. Чи до клубу комсомольського підеш, чи до спортивного.

А в спортивному клубі я старший інструктор, начальник спортпідготовки допризивників і голова редколегії.

В комсомольському клубі—помреж в драмгуртку і член правління. В цеху—секретар осередку, член бюро колективу, член виробничої комісії, член редколегії і член пропколективу. А скільки доповідей доводиться за тиждень робити? А скільки комісій, куди мене обрано?

Раніше, коли вчився в ФЗУ, увесь вільний час працював в електротехнічній майстерні, не кажучи вже про навантаження. Додому прийдеш—треба води принести за три квартали, водопроводу в нас нема, дров нарубати. Ну, коли ж тут читати? Я читаю лише підчас хвороби.

Независими стають мені всі ці літератори. Коли так багато читають, в такий час,—значить нічого не роблять. Де ж вони працюють, цікаво? Дуже вони схожі на гімназистів, яких ми колись били на сквері.

Дивлюся я і на наших редакційних спеців. От хороші вони люди, а теж не дуже завантажуються. Зберігають свій час і читають. А я бігаю з ранку до ночі, доповіді роблю, робкорів зорганізую. Попросив якось я одного спеца доповідь зробити. Дуже в мене горло боліло—то він відмовився.

«Ніколи»,—каже. А що ж ви робите, думаю, коли вам ніколи? В мене від доповідів холоде горло, ніби ножами ріже в грудях. Я тепер більше мовчу. Навіть мати побачила, що я дома став мовчазним. «Чого ти з нами не розмовляєш,—питає?—Ми вже тобі набридли?».

— Мамо моя! Та ж мені говорити лишній раз боляче! Я ж горло бережу для доповідей, від них же користь яка! Дивись, як у нас заворушилась маса, як стала вчитися, критикувати, який рух пішов! Це ж радість велика!

X

У нас в місті новий секретар окружкому. Теж з нашого заводу, але вже закінчив річну партшколу, був на районській роботі, на окружній, ~~тепер~~ секретар. Хлопець нібито й нічого, але трохи задається. Любить, щоб відчували, що він секретар, тільки щоб не голову його почували, а чини. Це вже не гаразд.

А в комсомольській організації у нас щось нехороше починає бродити. Мертвих душ багато. Ясно, що коли на одного звалити, як на мене хоч би, то мертві душі будуть. Адже це десятком робити можна, що я сам роблю! А це ж не від моєї волі. Лад у нас такий. Актив старий відходить з роботи, зустрінемося, поговоримо, незадоволені вони чимсь, але не зрозумілим. Новий актив пішов рости. Але одно погано. Полізли в актив такі, що їх і в комсомол приймати не варто було. Просто, треба сказати—чужий елемент! Сижу я якось на зборах загальноміських, дивлюсь—виступає від активу якогось осередку один з тих лідерів, яких я колись бив. Як він туди проліз?.. Звичайно, народ вони образований. За їх зразу схопилися. Невже ніхто не знає, що це за птахи? А наш молодняк вийшов затертим. Куди ж за такими грамотними!

Лише й наші хлопці самі винуваті. Раз вони грамотні, значить ми повинні їх догнати й випередити. Я так розумію тому, що без грамоти, та ще доброї,—не можна тепер керувати. А в нас хлопці вважають, що раз чужий елемент грамотний, то його треба цілком викинути разом з грамотою, нібито вона нам і не потрібна. А по моему, його треба викинути, а грамоту собі забрати. Я так це розумію і працюю над собою, як звір. А з приводу цього хлопця повідомив окружком і його з ганьбою вишвернули, як пролазу.

Мені подобається слово «гегемон». На літературній групі доповідачі часто говорять «пролетаріат—гегемон». Воно нагадує мені слово «гоголь»—гоголем ходить. От робітничка кляса тепер повинна ходити гоголем і голову вище всіх держати і знати більше всіх, тому що не тільки своєю державою—всім світом треба керувати. І не гірше, а краще, як буржуї. А для цього голови треба не малої. Не всі хлопці наші це розуміють. І секретар, по моему, теж не розуміє. Дечого нахапався за рік в партшколі, і видно, що більше не вчиться. Таке іноді зморозить, що за нього і за завод наш, перед городськими розумниками сором. А розумниками вважають у нас осередок друкарів. Завжди вони всі читають і завжди все знають, чорт би їх забрав!

XI

Коли прихожу на завод, до свого цеху, чомусь то охоплює мене нудота. От кинув би всі редакції ці, літератури, все на світі—щоб знову всі наші

хлопці разом, щоб знову збиратися підчас обіду на траву, щоб знову будувати казани, величезні такі, як... казани.

XII

Зі мною люблять порозмовляти наші старики-казанярі. Питають про опозицію—чого, мовляв, вона хоче? За міжнародне становище розпитують.

Багато я й сам не знаю, книжки докладної прочитати ніколи. Ну я відповідаю за газетами. А в газеті більше готових висновків, ніж пояснень. І от чудно в мене голова працює. Починаю я доводити якийнебудь висновок, що надрукований в газеті і сам шукаю в житті таких доказів. Голова напружується, працює швидко. І багато думок виявляється навколо такої розмови. Потім прочитаю книгу і глянь,—там теж так, чи майже так говориться, лише вченішою мовою. Перевірю себе, поправлю, а деяких думок в книгах так і не знаходжу. І я їх закладаю в статтю, яку пишу. Таку статтю пишу не зразу, а все виношую, обмірковую, добираю факти, нові думки, засперечаюся з кимнебудь, так ніби не в знак і сам потім перевіряю, правий я чи ні? А потім пишу. І ніколи така стаття не проходила марно. Завжди улаштовували після неї обмірковування, йшли про неї розмови, а в мене довго ще проти волі моєї голова все над тим і над тим працює. Навіть ночами, у вісні. І мені приємно, що я нібито нове відкриття роблю, все рівно, як винахідник.

XIII

У літературній групі подружило нас кілька чоловіка. Але найбільше—трійка: я, Сашко і Гришко. Сашко пише вірші, Гришко—нарис і зарисовки, я—гумористичні оповідання й фейлетони. Мої фейлетони друкують уже на першій сторінці в газеті. Їх люблять читати. На один фейлетон навіть диспут влаштували. Три фейлетони моїх надрукували в центральній газеті. Мене вже знає все місто, і це навіть якось приємно. Чи гаразд комсомольцві надто тішитися, коли його хвалять, чи не гаразд? Обидва вони люблять часто виступати на вечорах і читати свої твори. У них розвинена хороблива жадоба слави. Коли я сиджу в залі, а вони виступають, мене питають іноді:

— А чому ти нічого не читаєш? Хто з вас ліпше напише? Я червонію, легенька заздрість народжується від таких слів. Але я не шукаю дрібної слави. Я вже рік обмірковую і ще два роки буду виношувати велику повість. І не для слави. Я хочу дещо багатством цією повістю довести. Тоді ми будемо говорити, хто зробив правильніше і краще.

Сашко наймолодший з нас і любить наслідувати богему. Він написав листи майже всім відомим поетам і одержав від них відповіді. Поглянули б ви тільки, як він перемінився після цього! Пише він письменно, але порожнюватиме. Не своїм він світлом світить, а чужий відбиває. Життя він знає лише з книжок. Не може й свого слова сказати особливого, але про себе думає багато. Його прізвище закінчується на «їн» і він бачить в цьому свою подібність з Пушкіним. Вмер Єсенін і він намагається наслідувати його, лається на вулицях, шукає де б випити, почудити. А пити він не може, від чаю п'яний робиться. Гришко—хлопець серйозніший. Але в нього інше дівачтво. Він думає, що всі його в обличчя знають, такий він, мовляв, хореший, думає, що в нього геніяльні здібності, але його тут, в про-

вінції, затирають. Люблять вони обидва на вулиці, де ходить багато дівчат, голосно називати один одного на прізвисько—може, мовляв, читали їх в газетах і оглянуться на них письменників подивитися? А віршів та нарисів у них надруковано лише штук по десять.

Почнуть вони розмову з дівчатами. Ті їй кажуть—«Ах, напишіть нам, будь-ласка, вірші на спомин! Ви ж можете!» І тут завжди вискакує Гришко: «Я, мовляв, напишу. Сашко не може!» А сам ніколи віршів не писав. Сидить дома і римує: «бик»—«ик».

Приїхали одного разу до нас одесити, розв'язні такі хлопці, і питають Сашка:

— Ти поет? Ану, стругни при нас вірша!

Сашко сідає і струже—незручно ж показати, що він не може! Теми в голові ясної нема, він і пише всяку загальщину. Взять би хоч такі його записи:

Фалшиві до обурення,
У синім сьйві місяця.
Та-дри-та-та тидульній.
Та-лі-та-та тянульній.
Хотять вони повіситися.

І всі в нього вірші кінчались міркуваннями про те, що конче треба по-вішатись. А мені смішно це бачити і приємно,—тема для фейлетона. Я якось і написав фейлетон: «Богемщики». І читав його навіть на групі. Перепишую його сюди, тому що він—жива правда і готова нотатка.

XIV

БОГЕМЩИКИ.

Ми йшли довгими, довгими вулицями і в морозяній темряві вони здавалися ще довшими.

Будинки під снігом зіщулились, змерзли і нахмурились сонно.

Димарі чадили й дим маленькими клубками розлітався по небі недоречно й безглуздо. Ми йшли і наші ноги були єдиними на всій вулиці.

Правим боком від мене плентався довгов'язий хлопець в шкіряній куртці і сопів неймовірно. Його голова нагадувала голову одеського апаша, з хижим носом і кепкою, історії якої не пригадати.

Його довгі ноги, заткнені в галоші, човгали по талому снігу і плутались в прогалинах з обмерзлим навколо снігом. Ліворуч, нахиливши голову і сховавши в кишені руки перескакував через купини невеликий хлопець, в пальті—реглан і очима, які дивились стомлено. Зрідка він мимрив під ніс уривки віршів і тоді жовтіли його зуби, брунатні й нечищені.

Хлопець праворуч, в шкірянці, був комсомолец-робкор, і мій давній знайомий.

Маленький, в реглані—був поетом і гордий був з цього і хотів дивитися байдуже холодно. Ми йшли і назустріч нам посувалася вулиця, вікнами з білим приморозком, купенастою землею, з кучугурами снігу і поміями вилитими і замерзлими. Над нами розкрило зоряний намет нічне небо і усміхалося землі неохоче й ліниво.

Ми йшли, мовчки дивлячись на свої ноги, не порушуючи покою ночі. Йшли мовчки доти, аж поки спіткнувся той, у шкірянці, на купину і сказав:

— Дурень!..

— Сам дурень,—відповів я йому!—Чому спотикаєшся?

Ми знову йшли мовчки, але не хотілось мовчати і я запропонував:

— Дай я тобі морду наб'ю, Гришко!

— Чому тепер—ухильно відповів Гришко, обкутуючись у шкірянку
ти можеш це зробити потім?

— Ні, я, якраз, хочу набити тобі морду тепер,—пригадав я.—Чи побачу
я тебе зватра?

— Тоді я тобі, Андрюшо, зроблю доповідь про хуліганство і ти зрозумієш, що можна, і що...

— Гришко, я не хочу слухати твоєї доповіді про хуліганство. Я хочу
тобі набити морду. Га—Гришко!

— Тоді я тобі дам здачу!

— Чому ти мені будеш віддавати здачу, коли я взагалі не беру боргів?
Я ж не прошу віддати мої дві копійки?

Гришко нахмурився і сказав тихо:

— А знаєш,—дай зараз ще три копійки, а в мене є твоїх дві і підемо
гуляти.

— Так, ми підемо гуляти,—кажу я—ми підемо і купимо бублик!

— Бублик,—ствердив Гришко.

— Якраз бублик,—відказав реглан-Сашко.

Гуськом, вирівнюючись, ми зайшли до кавярні, яскраво освітленої.
Гришко купував бублик, а ми вибирали тістечка. Грошей у нас не було, але
ми дивились і перебирали все, щоб всі думали, що ми,—просто не хочем
купувати такі негарні тістечка.

Гришко кінчив купувати бублик, вимагав копійку здачі, але не одержав,
і лаявся нелітературно.

Знову вулиця сунулась і скувала нас молочними з димком лихтарями.
Гришко випив в борг чаю і надзвичайно сп'янів.

— Живи, Андрюшо!—Ій-бо живи!—радив він по-дружньому.—Ти хор
роший хлопець, і пишеш недовго! Дай до завтра карбованця! Руп,—Ан-
друша! Комсомольцеві з 1921 року!.. Не даси? Ік!.. Скотин!.. Завтра дам
на... бюрі відвод!.. Як у Маркса про це: «Даси карбованець, візьмеш два»...
Га?

Він схилив набік голову і слізно шептав:

— Том!.. який це том?.. Маркс?..

Сашко-реглан спіткнувся, я чхнув, а Гришкові захотілось їсти. Він по-
вернув до будочки, нахилився ліворуч і сказав:—Мое прізвище Гаманович,
я пишу в газеті художні зарисовки! Дайте в борг бублика!

Але будочник не читав зарисовок і ми лишили його. На нас падали з
мороку лихтарі головної вулиці. Повз нас безтурботно йшла публіка і дів-
чата здивовано оберталися. Сашко-реглан голосно лаявся, щоб чули дівча-
та, і шптав тихо:

— Андрюш? Я як Єсенін лаюсь?

Я йому нічого не відповів, і тоді він повернувся до Гришка і спитав про
те саме, називаючи його прізвище голосно, щоб того пізнали. Той так саме
голосно відповідав, називаючи прізвище і дівчата оберталися на них і ди-
вилися здивовано.

Густа юрба обволікала нас, як окутує туман холодне небо.

— Андрюш, я буду читати тобі свої вірші—сказав реглян-Сашко!—Не роби такого неуявного виду—вони дуже маленькі!

— Не треба,—сказав я просто!—Мені й так сумно!—Навіщо ти будеш читати ще свої вірші?

— Тоді ми стрункими лавами підемо в убиральню,—сказав Гришко, або ліпше до річки! Ми підемо до річки, Андрюш?

— Чому ми будемо йти до річки? В мене болить нога, я не можу йти! І що ми там будемо робити?

— Я намочу свої штани в воді і скажу вартовому, що мене переслідували як робкора і топили! Мій портрет виставлять у всіх цербкоопках.

— Краще в гастрономічних крамницях!

— Мені байдуже, Андрюш, аби портрети.

— А коли тобі не повірять?

— Хто не повірить?

— Міліціонер,—мокрі штани бувають же й від іншого! У тебе цілий день болів живіт—хто тобі повірить? І як ти будеш намочувати штани в воді, коли на річці лід грубший, як Сашко?

— Ти диwak, Андрію! Я проб'ю його головою, в мене міцна голова! Одного разу...

— А на кого ж ти скажеш, Гришко? Хто з тобою був? Я?—На мене скажеш? Ти дурень, Гришко! Ти завжди був дурнем,—пригадав я,—іди лиши повіся і скажи міліціонерові, що це від есенінських настроїв. Про тебе буде писати газета.

— Тоді я ліпше повішусь—раптом закричав реглян-Сашко.—Тільки, як я довідаюсь, напишуть про мене, чи ні? Я вже не буду вішатись, Андрію!

— Чому ж?—запропонував я.—Про тебе можна написати. Ти помреш не менше, ніж на двісті рядків корпусу.

— Знаєм цей корпус!—кажете на корпус, а друкуєте на петіт. Ні, ліпше я не буду вішатись, Андрушо!

— Ну, роби, як знаєш,—сказали ми з Гришком зневірено.

— Андрію,—попросив Гришко тихо—ти роби щонебудь дивне, а я буду писати про тебе замітки.

— Що я буду робити,—спитав я недовіриливо?

— Що? Ти виступай, говори, бий когонебудь, а я буду про це писати!

— Гаразд, Гришо. Я буду бити! Я знову хочу бити тобі морду!

— Тоді ліпше я не буду нічого писати. Ти не можеш сприяти робкорівському рухові! Ти зажимщик і бюрократ!

Ми йшли, повертаючи завулками, і ніч обгортала нас коврою темноткою. Праворуч від мене—Гришко в шкірянці, ліворуч Сашко-реглян. Гришко найшов в кешені п'ять копійок і ми знову пішли купувати бублик...».

XV

А по всій країні починається цілковита перебудова. Чи давно в нас трильйони по руках ходили? Чи давно ми були старцями-мільйонерами? Чи давно ми лише мітингували, та й мітингували? Чи давно ми Врангеля виганяли і всі мої старші брати на фронті були? Чи давно наш завод стояв? А як все це далеко уплигло! Всі тільки й мріяли дійти в господарстві довійськового рівня, а ми вже доходимо. 1928 рік—не вісімнадцятий і не дев'ятнадцятий.

Починається велика перебудова. Я от про це завжди й думаю. Не люблю я, коли виступають доповідачі і довго, довго так говорять, але нема в їхніх словах єдиної системи і єдиної думки. Я б так сказав, що на кістяковій нарастає багато дикого м'яса і за ним не видно простоти і ясности. Обскубити б це м'ясо, а ще краще просвітлити його думкою, як рентгенівським промінням, щоб і м'ясо, і кістяк було видно—зовсім інша справа. Простоти більше треба, справжньої, хорошої простоти!

І от партія готує єдиний п'ятирічний план. Тепер кожен, навіть найнедотепніший чоловік, бачитиме, що треба робити і що з його роботи вийде.

А для комсомолу,—скільки ж то справ? Ой-ой! Розгортай лише ініціативу та працюю. Я, намагаюся тепер уявити собі загальний план, довести його собі до простоти. Легко зрозуміти, що ти робиш за рисунком, скажімо, як показано загальний план. А коли шматки перед тобою—деталі, хіба охопиш головою все зразу?

І в комсомолі у нас ще нема повного перелому до роботи для плану. А особливо в нашій організації. Ростає у хлопців ініціатива, а окружком ніби не бачить її. Чи вони, окружкомівці наші, генерального плану не знають і сумніви їм беруть—чи хороша чи нехороша ініціатива хлопців, а чи в осередках актив жереріс окружком. Може він ще не переріс, але швидко переросте тому, що секретар, який тон всьому давати повинен, не хоче працювати над собою. На очах хлопець псується. Був сильний оргвідділ в окружкомі, сильніший за секретаря—його перекинули в інше місце працювати. Агітпропа сильного змінили на гіршого. Таке робив він, секретар окружкому, підряд, доки серед кількох спеціально добраних дурнів він став щонайрозумнішим. А сам він слабший вже від кращих наших активістів заводських. Підлабузників любить.

Просив якось він мене, щоб я його портрет в газеті вмістив. Я відмовився,—«Зроби так, кажу, щоб з твоїм ім'ям успіх організації зв'язувався—інша розмова буде».

Не подобались, видно, йому мої слова. Став на мене скося поглядати. Ну й гаразд! Для мене він не вказ! Раз він глупство робить, керувати не може,—я буду генеральну лінію вивчати і за нею працювати. Для мене партія указ, а не окремі невдалі партійці. Щоправда, якщо окружком вимагатиме щось правильне, буду робити. Наплутають—буду допомагати виправляти. Будуть ображатись—мені це до фені.

Всяку нісенітницю наш секретар говорить басом, тоном, який не припускає ніяких заперечень. Але глупство, сказане басом, завжди лишається глупством! Як тільки він цього не розуміє? Не знаю, яку ціну він, секретар наш буде мати, якщо повернеться знову на завод. Адже нічим він не відрізнятиметься від маси. Посидів три роки в місті, і який був, таким і лишився. Керувати ще не вмів, але ж навчився добре камбінувати, як довше лишитися на керівництві. Руку лише злегка набив на роботі, але не зрозумів її. Лише гасла вивчив на пам'ять. Почне з гасла правильного, скаже, що ми, мовляв, працюємо під керівництвом партії, а далі всяку нісенітницю як понесе—тільки партію цим підриває. Виходить, що він заклинання проти ухилів робить, божиться на два фронти, а суті справи не розуміє.

Яку ж ціну має для партії? Чин великий? Ну, а коли чин знати, що тоді залишиться?

Взагалі тепер настав дуже цікавий час. Громадянська війна закінчилась. Завоювала робітнича кляса владу. І багато героїв народив цей час. Потім ще недовіриливо оглянувся пролетаріят, розправив руки і потрусив ними нашою собою.

Не звеніли на них більше кайдани. Немає перед ким більше згинати шиї.

Відібрано у хазяйчиків заводи, шахти, землю. Але скоро не стало хліба і машин. Їх забрали в хазяїв і поділили серед народу, бо вони були народним скарбом. Треба було почати самим господарство вести, для себе все виробляти. Стали відновлювати господарство. І тут народились герої комуністичних суботників. Тепер по-новому переробляти все господарство треба. Наздоганяти і випереджати капіталістів. Треба тут нових героїв. Деякі змогли високо пронести через усі часи свої імена героїв. В Жовтні вони взяли в руки гвинтівки, в 21 році змінили їх на лопати, плуги й молотки, у 28-му ще більше напружились і сіли за книжку. Але деякі не розуміли серця часу і оратори перетворювались на тріпачів, герої на слабосильних, одні поети не вспівши перезарядитися, замовкали, а інші починали співати. Неписьменні, прокинувшись, ставали розумними і потрібними людьми і навпаки. Так герої громадянської війни і відбудовного періоду ставали чудаками реконструктивного.

І боюсь, як би наш секретар Кошкин і голова міської ради Сердюков не потрапили на цю дорогу.

XVI

А як чудно—за цей рік я проти наших хлопців як далеко пішов уперед, а проти редакційних спеців, як відстав! Те, що я писав цікаво—це не все. Тут у мене спостереження більше свого і почуття було, ніж справжнього знання. А скільки вони знають, скільки книг перечитали! Але й вони знають лише частинку того, що є. Скільки ж Ленін знав?

Мені стає страшно, що я не оволодію цієї фортеці. А ще дужче, що я застряв між двох полюсів—між заводом і інтелігенцією. Вчора, під час шабашу, я їхав трамваєм і там же їхав з роботи мій старий кореш по осередку—Льонька Подсолнухов і Гришко Склярський. На них спец брудний, пахне хорошим таким, свіжим металом. Зайшла якась молоденька дамочка, хороша така і сіла поруч з Льонькою, потім оглянулась. Дивиться, що він брудний, пересіла до мене і навіть заговорила, зараз. А у Льоньки така скорботна складка виступила на чолі. «От воно, мовляв, як йй—з робітником сидіти незручно, а з тобою!..». А хіба я вже не робітник?

В осередку була перереєстрація і секретар навіть думав, як писати моє соціальне становище. Потім каже—та все одно, вернешся колинебудь! І лишив stare.

Хіба ж уже я не робітник?

У клубі йде щовечора реєстрація і питають—прізвище, соціальний стан, де працюєш. Відповідаю:—Мартінцев, робітник, працюю в редакції.

— Що ж ти там робиш, що вважаєш себе за робітника?

— Я,—кажу,—висуванець з заводу!

— Ну, гаразд,—каже, ніби робить мене щасливим.

Та невже ж я вже не робітник?

А спеці наші теж намагаються, щоб я і мій завідувач забули, що ми робітники. Видно, що їм непріємно бачити між собою і нами різницю.

— Киньте,—кажуть,—які ж ви тепер робітники. От,—кажуть,—робітники!

І називають прізвисько якогонебудь старика.

Іще одне цікаво,—старичок цей має завжди дві прикмети—зовнішність, ніби на лубку писану,—вусатий, з бородою, вуглуватий. А друга—обов'язково малописьменний, нерозвинений і тисячу приказок знає. На думку наших спеців це і є «справжні» робітники. І всі повинні бути такими. Про них вони замилювальні фейлетони пишуть.—«Ах, як же він виступав, ах, як же він нутром говорив. Спочатку, мовляв, носа, рукавом витер, вишмаркався на підлогу, а потім... Відчеканив металічним голосом»... Ох, ах!..

Що ж, виходить, треба, для того, щоб не переставати бути робітником?

Лишатися неписьменним, матюкатись, говорити, що на язык спливе—хоч своєю мовою всі торговки на базарі говорять? Слухати тільки розумних людей, а самому поменше думати? Шмаркатись на підлогу? А ще більше в рукав? Та ось в чому біда!—Багато хлопців наших молодих, навіть фабзавучники, навіть іноді активісти керівні, свідомо такі звички наслідують, щоб не сказали на них, що вони вже не робітники. Не вчаться, не працюють над собою. Секретар окружному теперішній—перший приклад для цього. Вийде на трибуну. Носа в рукав вишмаркає, каже—«йдьоть», хоч знає, що правильніше буде «іде», тому що знає—найдуться такі інтелігенти, які будуть слізно зачудовуватись і в газеті описувати. Ох та ах!

Чому ж це? Невже їм, інтелігентам таким, хочеться, щоб всі були сіренькі та темненькі? А вони нас довічно розуму вчитимуть і доглядатимуть, як за баришнями? І неприємно їм, коли сіренькі та підрастають, та свій голос скрізь подають, і не зовсім темненькі, а вже де в чому поміцнішали?

А тільки серед таких дурнів і шкідливих люди плутаються. Один з наших колишніх «лідерів», синок спекулянта, теж до газет дописує про «робоченьких» і чудується. А чого він хоче? Щоб монополії на письменність не віддати?

Та хіба не розуміють всі вони, товариші наші, що справжня свобода і справжній гегемон буде тоді, коли всю темряву дику витруємо! Схожі вони, розумники ці, які все товмачать про гегемона, а його бояться, на поганеньких заклінальників духів, про яких я в книжці читав, у старій. Викличуть вони духів, а потім впоратися з ними не можуть. Та хіба не розуміють вони, що не вперед ми підемо, коли кожен боїтиметься вчитися, коли тукатимуть на нього, як на чужого,—а назад? І коли в нашого секретаря це—демагогія—то хай вона буде проклята ця рабська демагогія шмаркання!

XVII

На мене п'янюче діє музика. Чи тому, що я мало чував її в дитинстві, чи тому, що так розвинена моя вразливість—я п'янію від сліпучого танку звуків! Дике захоплення володіє мною. Я перестаю чути, що робиться навколо мене. Голова шумить, дрижить мізок і перед очима виникають марева,—несміливі тіні цих звуків. Коли я чую таку музику, мені хочеться написати щонебудь таке дивне, де кожне слово повинно звучати, переливатися вдруге і дзвеніти в повітрі, як струна.

Чому в нас так багато цієї п'яної музики і мало, майже немає іншої?

Учора я слухав музику. Не знаю в чиему будинкові. Ввечері, проти святкового дня я пішов до міста погуляти на свіжому повітрі.

Дуже в мене стомлюється і болить тепер голова. Зустрів мене наш репортер,—франтуватий такий хлопець, скопив мене під руку і повів.

— Не пошкодуєш,—каже!

Прийшли ми в чийсь будинок. Нас зустріли двоє дівчат. Одній так, років двадцять—двадцять три, другій так зо двадцять чотири. Трішки підфарбовані, трішки напудрені. Одна, здається, артистка, друга—вчителька. Красиві обидві. І одна з них грала на роялі. В нашому клубі теж грали на роялі, але яка різниця! Там, в нас, рояль завжди розстроєний, замучений,—тут він співає всіма струнами, своїми срібними голосами. Я схилив голову й думав.

Про що?

От зранку й до ночі напружено й невтомно працює моя голова. І ніхто по-справжньому не знає, скільки вона працює. Робкори думають, що вона працює тільки для них. Осередок комсомолу—теж. Партоосередок теж. Окружком—теж. Спортклуб—теж. Літгрупа—теж. Фото-гурток, який я зорганізував при редакції—теж. Всі ці комісії, зібрання, диспути—думали одне,—що я працюю лише в них, і лише для них. Вони торкалися лише до однієї грані моєї роботи. А я надто добре почав запоминати, скільки їх всіх цих гранів і дедалі більше стомлювалась і не могла освіжитися сном моя голова.

І от тоді,—чого мені хотілося.

Мені хотілось, щоб ніжна така рука дівчини лягла на чоло, обвила шию, а губи опитали: ти стомився, Андрію?

Мені було б тоді легко, легко!

Легко мені й тоді, коли кожне зроблене мною діло виконане більше ніж добре, коли похвалить за це партійний осередок цеху, а чи наш редактор. Але до всього цього, мені до крику сильно хотілось, щоб прозвучали ті ласкаві слова:

— Ти стомився, Андрію?

І фонтан нової, невичерпної сили бризнув би тоді з моїх рук, голови, очей.

Але ніхто не говорив цих слів. За роботою мені просто ніколи любити. Ще на заводі я захоплювався нашими дівчатами, але здалеку, працюючи. А тепер—просто ніколи.

Як я ненавижу тепер тих, хто всі свої сили, всю молодість віддають тільки собі! В мене стискаються кулаки, гнів клекоче в грудях за себе і за всіх. Я розстріляв би ці тупі, самодовільні морди. За все—за те, що в мене болить голова, за те, що тисячі червоних борців забито на Україні, в Сибіру, на Перекопі, скрізь, а вони підло живуть лише для себе!

Очевидячки я дуже замріявся і це тут вважалося за непристойне. Дівчина, що грала на роялі, сміялась наді мною від душі. Я встав і, мусило бути, дуже чудними очима оглянув кімнату, дівчат, свого супутника, попросив пробачити і вийшов. І до ночі, до сну музика і гнів співали в моїй крові.

Через місяць буде МЮД. І до МЮД'у я пишу новелу таку, якою тоді здавалась мені музика.

XVIII

БЕРЕСНЕВА НОВЕЛЯ

(Фантазія)

«Композитор написав до юнацького свята музику. На високій естраді парку була оркестра і могутня симфонія линула вниз, як ріка. Дуби й сосни шелестіли в захопленні смарагдовими вершинами. Вони тихо шепталися між собою і усміхалися до землі. Над парком здійнявся і став могутній стовб гомінливого звуку. Флейти й скрипки посилали в повітря тихі звучання. Вони кружляли навколо гомінливого стовба і реготали, і ридали, і ніби розмовляли.

— ... На Перекопі, на Перекопі, під болотяною землею лежать люди з п'ятикутними зірками. Вони вмерли... Їх немає... Їх немає... В степах України, в Сибірській тайзі, в горах Уральських лежать кості забитих. Їх більше немає! Вони були молоді і в їхніх тілах текла кров, яка не знала, що таке спокій. У них лишилися в далеких містах і селах матері, сестри, наречені. На Перекопі, на Перекопі, в степах, в тайзі і в горах Уральських вони вмирали за революцію.

«... Слава палим!»—заспівали флейти,—«Слава палим!».

«... Їх більше немає!»—вторили скрипки,—«Їх більше немає!» Вони пішли... На землі стояли морози, і вони лежали в льодах, люди, які прийшли перемогти. Вони перемогли! Вони переходили степи й ріки, вони були скрізь, де не міг бути ніхто. Полум'я гніву носило їх. Вогонь ненависти грів їх. Їх були тисячі. Вони вмерли».

«... Слава їм!»—відповідали флейти—«Слава їм!»

«... Так, слава їм!»—вторили скрипки.—Але їх не пам'ятають!

От дивіться, на цю гулящу юрбу. Рідко хто з них бачив кров, рідко хто дивився в вічі смерті, очі, які не мають кольору й запаху. Ось ходять дівчата з нафарбованими губами і сміються, і не розуміють музики!

Ви ж чуєте, про що вони говорять? О, слухайте, слухайте!

— Фі, яка нудна музика сьогодні. Як на похороні! Ми не любимо мертвяків. Ми не розуміємо тих, хто може вбивати і гинути. Це нелюдське. Це глупство...

О, дівчата! Люди, яких тут немає, вбивали інших, чужих, і чорних душою, але з білими руками, щоб усміхалися ви, щоб знову родилася земля, щоб ви і ті, що живуть навколо, чули, як пахне життя, відчували, як дзвенить сонце!..

Але нема їх на світі, і нема в серцях у тих, що веселяться. Навіщо ж вмерли вони, навіщо лежали в льодах, навіщо тонули в осінній землі, плекаючи образи тих, що лишилися позаду? Ті, не пам'ятають їх! Дивіться—сміється вулиця, гудуть авто, рухаються юрби людей веселих чужою радістю. Вони не знають їх. Так навіщо ж умерли он ті, й ці, і лишилась живою ця темноголова людина, з жахливим шрамом на обличчі? Він прийшов, спочварений вогнем, і його кохана відвернулася від нього і мовчки пішла мимо.

Вони ждали, що молодше покоління підхопить прапор упалих. Але дивіться на цього юнака. Дивіться, як він зайнятий собою. Лише собою! Він нічого не робить для всіх. Він любить себе, свої ноги, взуті у модні туфлі,

своє волосся з чудернацькою зачіскою. Чого хоче він? Чого жде? Про що думає? Він кинув для вулиці колектив людей і у відповідь йому кидає модні слова про нудоту. Як зайнятий він носом своєї сусідки і скільки уваги віддає йому!

О, боягузи! О, дезертири, що втікають підчас бою! Орлина воля клекотала в серцях палих, голови геніїв несли вони в табір смерти. Вони могли лишитися позаду і дари життя були б для них. А як хотіли вони жити! Як хотіли жити і зробити те, що могли і для чого прокинулись від сну! І як дрижать за свої нікчемні життя ці. Але живуть вони і вмерли юні, і голови геніїв вінчала смерть, і прапор їх затоптано в грязюку нечулими ногами!

«Неправда!..—тиївно закричали флейти—їхні імена живуть! Неповторні!—Їх немає на світі, але пам'ятає їх покоління людей, які народилися там, в диму околиць і в жалюгідних хатках рабів землі. Дивіться далі—там крокує молодь в синіх блюзах, з обличчями висіченими з граніту й руками з криці. Вони співають пісень про них! Вони оспівають їх. Наші поети прославлять їх. Вони складуть дивні пісні, яких не знала земля. Зорі стануть слухать їх і метеори будуть падати в море як сльози. Нові покоління людей народяться з їхніми іменами на вустах і подарують вічлїлим свою любов!».

Ось іде дівчина в синьому. Вона чує цю музику славної смерти. Які печальні в неї очі і димчатий вогонь грає в них! Гляньте на цього дідуся,—в нього дрижать повіки, рухаються зморшки і він плаче. Як мужно дивляться ті, що йдуть у синіх блюзах. У них в руках прапор. На ньому горить зоря. Це їхній прапор! Вони несуть його на поля й заводи і з тим прапором, гудінням і шумовинням оживають земля і машини.

І в тих, в синів шаленої вулиці, це не на завжди. Це лише сонний одур. Він минеться. Йде будівний ураган і відкриє нові лиця. Для них, для дідуся, для синьої дівчини, для смуглявих юнаків, вмирали під Перекопом люди.

Мир тим, що відійшли!..

Слава тим, що лишилися жити!..

Мир тим, що відійшли!..»

Дивна музика вмирала над парком. Ще звучав могутній гомінливий стовб, ще потужно тремтіло від нього повітря, але все тихше і тихше кружляв ніжний хоровод флейт. Великі звуки і маленькі звучки нечутию иоливались, тремтіли як листя небаченого дерева і падучими зорями осидались на землю.

XIX

Цю новелю треба читати поволі, як музику. І голос повинен бути могутній і дзвінкий.

XX

Вчора був загальноміський мітинг протесту проти звірячих дій імперіалістів в Китаї. Полетіти туди б, і сказати китайцям щирю правду, хто їхній друг і хто—ворог!

На мітингу виступали: голова міськради, секретар окружного комсомолу, представник МОДР'у. Голова міської ради—Серцов—із нашого часу.

Репортери у нас були всі зайняті і я пішов писати для газети про мітинг. Скільки слів гарячих і яскравих, здатних запалити воду, клекотали в мені. Я слухав промови і не чув в них того, вогню, якого ждала демонстрація. Секретар наш комсомольський Кошкін, говорить так, ніби його не хвилює те, про що він говорить. Погано розмішаний вінегрет із вивчених фраз. І Серцов вийшов і висловив запевнення, що китайська революція як небудь вилізе. Це ж він і в минулому році виступав на цвинтарі, на похоронах найкращого комунара й чекіста Сережі Мофина і говорив:

— Спи спокійно, дорогий товаришу, за дорученням бюро осередку...

І тепер він такого начудив, що не ентузіазм піднявся на демонстрації, а сміх. А хто найліпше виступав, то це від демонстрації виступив дідусь—карбувальник, а потім в заключення всіх виступив секретар партійного комітету. Карбувальник цей так просто сказав, що аж серце затремтіло:

— «Сорок сім років,—каже,—я працюю на заводі. Бачив таку експлуатацію, якої ніхто не бачив. Кілька війн пережив. Трьох синів маю. І от, кажу я вам—партії і владі. Інвалід уже я. Вся опора моя—це сини. Але треба буде,—всіх трьох пошлю на фронт і сам гвинтівку візьму ось в одні руки».—І показав, потряс над головою, як прапором, величезними руками.

А потім яскраво, міцно горючи від сили своєї крові і мізку більшовика, відповідав йому і всім секретар окружному партії.

А Серцов сказав своє, підійшов до мене і каже так, поблажливо:

— Що ж, вам, репортерам, є про що сотню рядків написати,—як ми тут говорили. Скільки вам за рядок платять?

Все аж закипіло в мені від образи. «Ич, ти як зазнався! Чи ж не ми тебе недавно ще в міськраді крили за погану роботу? Він уже себе почуває за вождя!»

Я йшов в редакцію, нікого не бачучи. «Репортер!.. Рядкогон! За що це? Хіба я чимнебудь, крім молодости, гірший за нього? І я для громадянської війни дав що міг, а тепер всі сили віддаю п'ятирічному плянові. Ламати старе було трудно, справді і Серцов його ламав. Він був тоді герой. Слава йому за це і честь! Але побудувати нове ще трудніше. От тут треба теж бути героєм. Хіба я не ліпше можливо, ніж він, знаю що і як треба робити і чи не за тими він резолюціями працює, які я писав? Чому ж він каже тепер та діє, а я повинен його описувати? Тому, що він в органах ради, а я вже не в цеху, а в редакції? Але я ж робітник, а не рядкогон! Але ж я можу, я можу, я все можу!..

А як почувають себе письменники, які описують своїх героїв? Адже письменники—не герої, а вони лише пишуть про них?

А все ж таки, чому всі так цінують письменників?

Ох цінують, та не дуже!.. Адже читав я в газетці одній, як письменник хвалився, що його похвалив один з політичних робітників. Одне слово політика і вся творчість письменника за десятки років оцінена в одну хвилину. Що ж хіба це так і треба, щоб письменник не був сам героєм і не був політиком? А якщо він сам буде ліпшим і першим скрізь і нікого другого, а сам себе і схожих собі буде описувати як головного героя? Що тоді?

XXI

Я перечитав свої нотатки і знову повертаюсь до однієї і тієї ж думки. Невже від того, що пішов із заводу, я вже не той, що був? І не робітник я,

і не герой, і ніхто моєю думкою не цікавиться? Напишу статтю,—прочитають. Розумно написано,—подумають над статтею. Смішно написано—по-сміються. А до ухвал не записують. Це, мовляв, не голос маси!

В редакції в мене настала криза. Все те, що я досі знав, здалося маленькою краплиною того, що є в морі знання. І ставлення до мене змінилося. Все рідше і рідше стали пропускати мої статті, фейлетони. Мені нічого не кажуть, але вони не йдуть. Розумій, мовляв, про себе, що тебе раніш побижали як висуванця, а тепер працую сам, учись.

Остаточно я зламав собі доповідями горло. Я думав, що ці доповіді, коли величезна маса в залі затаївши дихання слухає кожне слово,—моє життя, моя стихія, моє майбутнє агітатора і організатора. Але от я не можу вимовити ні одного слова, мені будуть робити операцію в горлі, я стану інвалідом, мене більше ніхто не почує.

Значить, кінець?

Хто я? Ким буду? Що буду робити?

Я—розмітник і досягнув тут висот знання. Я електрик і був на вершинах своєї справи. Я інструктор фізкультури—і був старшим інструктором міста. Я політичний робітник і був секретарем. Я журналіст і мої кращі статті і фейлетони друкувалось вже в найкращих журналах і газетах. Я белетрист і мої ліпші оповідання вже друкували в столиці. Мені дається все, але знань, справжніх знань, ні з однієї з цих галузей у мене немає.

Так далі не можна! Треба одне знати тепер, але знати так, як самі найкращі, найкращі з найкращих.

Ну чого я хочу? Стати письменником своєї класи? Стати героєм своїх оповідань? Тоді швидше знову на завод! Ще раз боротися за п'ятирічний плян біля стелажу! Ще раз все побачити! Ще раз все подумати! Ще раз все відчувати! І записати, запам'ятати образи людей, яких більше не буде. Запам'ятати мову, так-так мову! Хіба ж так розмовляють робітники, як у «Цементі» Федора Гладкова?

Я почуваю, що тепер, коли в мені прокинулась глибока свідомість, я загубив коріння, яке мене харчувало. Про що писати? Про редакцію? Не це головне! Про завод? Але ж я не запам'ятав його новими очима митця. Вернутися ж швидше на завод! Перевірити, занотувати, запам'ятати! Я молодий. Я мало знаю. Я мало маю досвіду. Як пишуть письменники, що от мовляв такий то і такий то, подумав, так ось і так. Як вони це знають? По собі? Ну, а якщо це чужий чоловік? Спостерігати його треба?

Але для правди, великої, справжньої правди треба самому все робити, самому всім і зі всіма бути, самому продумати, самому відчувати, самому пізнати і спостерігати.

А що я знаю? Я пішов з заводу майже хлопчиком і ні над чим цим не думав. Але я хочу писати про героя п'ятирічного пляну і я повинен ним стати. Так ще раз—на завод! Будувати, творити, боротися, все пережити, спостерегти, вирости й написати!

(Д а л і б у д е)